

DEVLETLERİN PARALARI ÜZERİNDEKİ EGEMENLİĞİ VE SINIRLANDIRILMASI

Araş. Gör. İbrahim Orkun ATALAY*

Giriş

Çalışmamızda, devlet egemenliğinin sanki sadece ülkesi üzerinde varolduğu gibi klasik anlayışın dışına çıkılarak, devletlerin paraları üzerinde de egemenlikleri bulunduğu ve bunun, dünyadaki siyasal-ekonomik gelişmeler sonucu nasıl bazen mutlak, bazen de sınırlı olduğu, iktisadî, malî ve hukukî yönlerden incelenmektedir.

Önce genel bir tanım yapılırsa, para, işlevsel bakımdan bir mübadele aracıdır¹ ve ticaretle bir edim teşkil etmektedir. Ayrıca, ticarî mübadeleye konu olan malların üretimi ve ulaştırma, yani; ticaretin finansmanı için de bir vasıta. Para, devlet tarafından basılmakta olup, devletin egemenliğini² temsil etmektedir. Paranın icadından bu yana, imparatorlar, krallar ve teşkilâtli devletler, basılan madenî ve kağıt paraların üzerlerine kendi sembollerini³

* İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Devletler Özel Hukuku Anabilim Dalı.

1 GÖKDERE/SERDAROĞLU, *Ekonomi Soru ve Cevapları Mikro-Makro*, (y.y.), (t.y.), s. 111.

2 Örneğin, 1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (R.G. T: 09.11.1982, S: 17863. (Mükerrer)) da 87'inci maddesinde para basma kararı alma yetki ve görevini yasama organına, yani "Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM)" tanımıştır. TBMM, Anayasa'nın 7'inci maddesine göre yasama organı olmakla, yine Anayasa'nın 6'ıncı maddesine göre milletin, millî egemenliği kullandığı bir yetkili organ olması itibarıyla, devlet egemenliğiyle doğrudan ilişkilidir. TBMM'nin para basma kararı alması üzerine "Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB)", 1211 sayılı TC Merkez Bankası Kanunu'nun (R.G. T: 26.01.1970, T: 13409) 4/II-a maddesi uyarınca, para basarak piyasaya ihraç etme görevini ifa eder. Diğer dünya anayasaları da benzer düzenlemeye sahiptir. Bkz. "Anayasalar", (Çevrimiçi) <http://www.constitution.org/cons/natlcons.htm>, 14 Ekim 2004.

3 Bilgi için bkz. "Nüvizmatik" AnaBritannica, Cilt 17, 15. Baskı, s. 3-4. Örneğin, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde kullanılan madenî ve kağıt paraların üzerinde devleti ve kurucusunu simgeleyen resimler ve semboller görülmektedir. "Türk Lirası (TL)" üzerinde ulu önder Atatürk'ün resmi ve madenî paralarda da, Anayasa'nın 3/2 maddesinde belirtildiği ve 2893 sayılı Türk Bayrağı Kanunu'nun (Düstur, V, Cilt 22, s. 599) 2'inci maddesinde düzenlendiği şekliyle, hilâl ve yıldız şekilleri yer almaktadır.

koymuşlardır. Zaten, devlet tarafından basılması sebebiyle ki, para tedavül kâbiliyeti kazanmakta ve mübadele aracı olmaktadır⁴. Aksi taktirde, sırf kıymetli madenler mukabilinde eşya alma bir satış akdi değil, trampadır⁵. Devletin tedavülden kaldırdığı paralar ise artık mübadele aracı değil, malvarlığında bir kıymet olmaktadır⁶.

Diğer taraftan, *bi-meteryalizm*⁷ devrinde, tüm dünyada geçerli kıymetli maden paraların, iç piyasalarda para arzı ile talebini dengede tutmak için, devletler, ülke dışına çıkartılması yasaklamış ve engellemişlerdir⁸. Kağıt para kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, kıymetli madenler veya onlar kadar kıymetli kağıt paralar karşılık alınarak kağıt paralar basıldığından, takas kontrolü kanunlarıyla, para takasının ve yurt dışına nakil serbestisinin de-

⁴ 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanun'una (Düstur, III, Cilt 11, s. 68) 1. maddesine dayanılarak çıkarılan hükümet kararnamelerinden 89/14391 sayılı ve 1989 tarihli 32 sayılı Karar'ın (R.G. T: 11.08.1989, S: 20249) 2. maddesinin (e) bendinde Türk parası, Türkiye Cumhuriyeti kanunlarına göre tedavülde bulunan veya tedavülden kaldırılmış olsa bile değiştirme süresi dolmamış olan para-dır şeklinde tarif edilmiştir.

⁵ TİMUR, "Paranın Hukukî Mahiyeti", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, XIV (1948), s. 235.

⁶ TİMUR (dn. 5), s. 243. Avrupa Adalet Divanı, 1978 yılında R. v. Thompson and Others (Case 7/78) davasında, artık tedavülde bulunmamasına karşın, kanun gereği eritilmesi ve yurtdışına çıkartılması kamu düzeninden sayılarak yasaklanan gümüş alaşımli madenî paraların, yurtdışına çıkartılmasına getirilen engellemenin malların serbest dolaşımına getirilen bir sınırlama olduğuna hükmetmiştir. Ancak, bu gümüş alaşımli madenî paraların eritilmesi veya başka bir şekilde yok edilmesinin devletin menfaati-ni ihlâl ettiği sonucuna varmıştır (KENT, *European Union Law Nutcases*, London, Hong Kong, Dublin, 1997, s. 69). Avrupa Adalet Divanı, görüldüğü üzere para ile devlet egemenliğini ilişkilendirmektedir. Parayı tedavüle sokan ve kaldıran devlettir. Ancak, tedavülden kaldırılan para artık mübadele aracı değil, bir eşyadır. Bir reel değeri yoktur.

Benzer sonuca Türk Yargıtay'ı da ulaşmıştır. Zira, TL verip, Devlet'ten karşılığında altın almak mümkün değildir. Dolayısıyla, altın sadece parayla alınıp satılan bir maldır (Zik. OĞUZMAN/ÖZ, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 3. Baskı, İstanbul, 200, s. 225)

⁷ Altın ve gümüş olarak kıymetli madeni paraların, tüm dünyada tek mübadele aracı olarak tedavülde bulunduğu devri ifade etmek için kullanılan terimdir.

⁸ Bkz. YAVİ, *Bir Ülke Nasıl Batırılır?*, İzmir, 2001, s. 49 vd.; bkz. İNALCIK, "Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti" Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul, 1996, s. 159 vd. Piyasadaki para miktarını ayarlayan para arz ve talebinin dengede bulunması, fiyatlar ile enflasyona ve faizlere etkisi bulunmaktadır. Piyasadaki para miktarındaki karşılıksız artış, fiyatların da yükselmesine yol açmakta; dolayısıyla, enflasyonun ve faizlerin de yükselmesine sebep olmaktadır. Bu da, ekonomik kamu düzenini bozmaktadır. (bkz. BEGG FISCHER/DORNBUSCH, *Economics*, 4. Baskı, London, New York, St Louis, San Francisco, Auckland, Bogotá, Caracas, Lisbon, Madrid, Mexico, Milan, Montreal, New Delhi, Panama, Paris, San Juan, São Paulo, Singapore, Sydney, Tokyo, Toronto, İstanbul, 1994, s. 484 vd).

netim altına alınması yoluna başvurmuşlardır⁹. Milletlerarası mübadelelerde de, kendi ticaret hacimlerini genişletmeye ve paralarının tedavülünü; dolayısıyla, değerini artırmaya çalışmışlardır. Böylece, diğer devletlerin paralarının değeri düşerken, kendilerinin dünyada ekonomik ve siyasî hâkimiyet kurmalarında para vasıta olmuştur¹⁰. Bu, çeşitli şekillerde tecelli etmiştir; 19'uncu yüzyılda iki-taraflılık yürütülen, ülkelerin millî ekonomilerinde ve hukuklarında yeknesaklık yaratma, 20'inci yüzyılda çok-taraflılık ve kurumsallaşma biçiminde tekerrür etmiştir¹¹.

Bu süreçte, yaşanan ekonomik durgunluk dönemlerinde, devletin parası üzerindeki egemenliği mutlak hale gelmişse de, *küreselleşme* (Globalization) ve *entegrasyon* (Integration, bütünleşme) sürecinde parası üzerindeki egemenliği sınırlandırılmıştır. Ekonomiyi yönlendirme kapasitesine sahip bulunmayan devletler para takasında kendi paralarına, daha değerli yabancı paraları karşılık almışlardır. Hatta, kendi millî parasını tedavülden kaldırıp, daha değerli yabancı paranın kullanılmasıyla karşılaşmıştır. Diğer taraftan, parasal ve malî örgütler çerçevesinde devletlerin parasal politikalarına kısıtlamalar getirilmesi ve yönlendirmeler yapılması şeklinde emredici koşullarla muhatap olması da sözkonusudur.

I. 19'uncu Yüzyıl İngiliz Altın Standardı

Günümüzdeki milletlerarası ekonomik yapının temelleri bu yüzyılda atılmıştır. İngiltere, tacir kapitalizmi ve sanayi kapitalizmi aşamalarında rekabeti güç bir mal ve sermaye birikimi elde etmesinin ardından, bu devirde, serbest ticaret politikası izlemeye başlamıştır. Böylece, dünya ticaretinde te-

⁹ Takas kontrolü kanununa örnek olarak 1567 sayılı Türk Parası'nın Kıymetini Koruma Hakkında Kanun (dn. 4) verilebilir. Daha sonra, bu Kanun'a dayanılarak çıkartılan 32 sayılı Kararla (dn. 4) para takası ve yurtdışına nakli serbestisine geçiş yaşanmıştır.

¹⁰ Para olarak kıymetli madenlerin kullanıldığı devirlerde, ticaret yollarına hâkimiyet ve bu kıymetli madenlere çok sayıda sahip olma, dünya ticaretini elinde tutma anlamına gelmekteydi ki, bu da; dünya siyasetine yön vermek demektir (İNALCIK (dn. 8), s. 162). 18'inci yüzyılda, sanayi devrimiyle birlikte kıymetli maden zengini devletler, hammadde zengini devletlerle eşitsiz mübadele yaparak, mal ile maden arasındaki değer farkından dolayı daha da zenginleşmişlerdir (STAPELFELDT, "Globalisierung und Menschenrechte", Ites-Jahrbuch, ed. Harun Gümrükçü (1999-2000), s. 136). 20'inci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bretton Woods dünya parasal, malî ve ticarî düzenine katılmakla, devlet iktisadî ve malî yapısında ve politikasında Amerikan güdümlü değişim yaşanmıştır (YAVI (dn. 8), s. 615).

¹¹ Destekleyen nitelikte grş. için bkz. TANÖR, "Kapitalizmin, Uluslararası Sosyal Hukukun Doğumuna Etkisi", Prof. Dr. Hıfzı TİMUR'un Anısına Armağan, İstanbul, 1979, s. 883.

kel haline gelmiştir¹². Ticaret özgürlüğü, pazar ve hammadde kaynağı olarak görülen ülkelerin millî hukuklarında İngiliz tacirlerin kolaylıkla ticaret yapabilmesi için uygun koşulların yaratılmasını beraberinde getirmiştir.

Diğer taraftan, paranın kolay bulunması, ticaretin finansmanı için gerekli olan bankacılığın gelişmesini sağlamıştır. Bu dönemde, İngiltere’de banka sayısı gittikçe artmaya başlamış ve hatta başka ülkelerde şubeler açmaya başlamışlardır. Yabancı bankalar da İngiltere’de şubeler açmıştır. İngiliz banka şebekesinin kurulması sayesinde milletlerarası ticarete ve ticaretin finansmanında Sterlin’in kullanımı gittikçe yaygınlaşmıştır¹³. Bu koşullar altında İngiltere, milletlerarası ticarete ödemelerin yapılmasında *altın standardı* (Gold standard) getirmiştir. Altın standardı, altının içeride ve dışarıda serbest dolaşımı ve millî paraların altına takas edilebilmesine dayanmaktadır. Altın standardı sisteminde, milletlerarası ödemeler hem altın hem de döviz olarak gerçekleştirilmektedir¹⁴.

Bu sistemde İngiliz malları, altınla veya arz-talep ilişkisiyle belirlenen fiyatın Sterlin üzerinden ödenmesiyle satın alınmaktadır. Sterlin’in değerini ise ödemeler dengesi belirlemektedir¹⁵. Altın standardı hukukî bir dayanağa sahiptir. Ancak, bu, Devletler Hukuku’na tâbi bir yapı değildir. Bundan dolayı, kurumsallaşmamış ancak, iç hukukların birbiriyle uyumluluğuna dayalı bir düzenleme olarak nitelendirilmesi mümkündür¹⁶. Altın standardı, *milletlerarası topluluğun menfaatine* olarak İngiltere Merkez Bankası öncülüğünde millî merkez bankaları tarafından yürütülen *örgüt benzeri* (Quasi institutional) bir yapı olarak tasarlanmıştır. Kurumsallaşmamış, birbirine uyumlu iç düzenlemeler, milletlerarası tacirler ve yatırımcıların aradığı istikrarı bir derecede sağlamıştır. Yatırımcıların, sistemin yürütüleceğine dair güveni devam ettiği sürece bir milletlerarası kuruma ihtiyaç duyulmamıştır¹⁷. Ancak, 1870 ile 1929 yılları arasındaki özgürlükçülük sonrası emperyalizm devri ekonomisinde artık ülke ekonomilerinin birbirleriyle uyumlu olması anlayışı ortadan kalkmıştır. Bunun yerine, milletlerin üstünlük mücadelesi başlamıştır¹⁸.

¹² KENNEDY, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, 8. Baskı, çev. Birtane Karanakçı (İstanbul, 2001), s. 194.

¹³ PARASIZ, *Uluslararası Para Sistemi*, Bursa, 1996, s. 64.

¹⁴ PARASIZ (dn. 13), s. 61.

¹⁵ PARASIZ (dn. 13), s. 61-62.

¹⁶ SIMMONS, “*The Legalization of International Monetary Affairs*”, International Organisation, 3 (2000), s. 575.

¹⁷ SIMMONS (dn. 16), s. 575-76.

¹⁸ STAPELFELDT (dn. 10), s. 136.

Sözkonusu süreç, 1914 ile 1945 yılları arasında patlak veren iki dünya savaşı, sanayileşmiş devletlerin ham madde ve pazar kapma mücadelesiyle devam etmiştir. Milletlerarası ticaret ve para takası serbestisi sekteye uğramış, paraları ortak bir karşılığa bağlamak çabaları zayıf kalmıştır. Bu dönemde devlet egemenliği mutlaktır. Dolayısıyla, hukukun bağlayıcılığı değil, siyasal-ekonomik esneklik hâkim olmuştur.

II. 20'inci Yüzyılda İki Dünya Savaşı Arası Dönemde İki-Tarafılık ve Altın-Döviz Standardı

20'inci yüzyılın ilk yarısında pozitivistimin daha da kuvvetlenmesi sonucu devlet egemenliği mutlak hale gelmiştir¹⁹. İki dünya savaşı arası dönemde, savaşlar ve ekonomik krizler sebepleriyle gümrük tarifeleri yükseltilerek, korunmacı ekonomik politikalar izlenmiş ve milletlerarası ticaret iki-tarafli milletlerarası anlaşmalarla yürütülmüştür²⁰. Böylece, 19'uncu yüzyılda serbest ticaret anlaşmalarında yer alan "En Çok Gözetilen Millet Muamelesi (Most Favored Nation Treatment – MFN)"²¹ sistemi ortadan kalkmıştır²².

Bu dönemde, Birinci Dünya Savaşı'nda yıkıma uğrayan Avrupa'ya finansman sağlayan Amerikan bankaları da, milletlerarası faaliyetlerine son verip, yerel düzeyde mevduat ve sınırlı istikrazlarla yetinmek mecburiyetinde kalmışlardır²³. Aynı zamanda, yüksek enflasyon ve spekülasyonlar sebebiyle kâğıt paraların, kıymetli madenlere karşılık olarak bir milletlerarası standarda bağlanması mümkün olmamış ve dalgalanmaya bırakılmıştır²⁴. İki dünya savaşı arası dönemde, tüm çabalara rağmen parasal ilişkilerin iki-tarafli yürütülmesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu dönemde, devletlerin kendi paraları üzerindeki egemenlikleri mutlak olduğundan, *esnek hukuk*²⁵

¹⁹ HEAD, "Supranational Law: How the Move Toward Multilateral Solutions Is Changing the Character of 'International' Law", Kansas Law Review, 16 (1993), s. 618. Milletlerarası Daimî Adalet Divanı, 1927 tarihli Bozkurt v. Lotus kararında, devletlerin, kendi özgür iradelerinden kaynaklanan ve milletlerarası anlaşmalarda veya hukukun ilkeleri olarak kabûl edilen örf-âdette açıkça görülen hukuk kurallarıyla bağlı olduklarını ifade etmiştir (HEAD (dn. 19), s. 619).

²⁰ TREBILCOCK/HOWSE, *The Regulation of International Trade*, 2. Baskı, London, New York, 1999, s. 20.

²¹ En Çok Gözetilen Millet Muamelesi; Âkit Taraflardan birinin, üçüncü bir devlete tanıdığı en iyi muameleyi diğer Âkit Tarafa da tanımasıdır (TREBILCOCK/HOWSE (dn. 20), s. 27).

²² TREBILCOCK/HOWSE (dn. 20), s. 20.

²³ SMITH/WALTER, *Global Banking*, New York, Oxford, 1997, s. 13.

²⁴ PARASIZ (dn. 13), s. 72.

²⁵ Esnek hukuk, günümüzde entegrasyon hukuku olarak bilinen ve alt yapısında iktisat ve maliye olan, üst yapısında hukukun bulunduğu; kamu maliyesi ile iktisadın hukuk-

(Soft law) olarak adlandırılan milletlerarası anlaşmalarla parasal düzenlemeler yapma yoluna gidilmiştir²⁶. Bu şekilde, devlet uygulamalarının uyumluluğunun sağlanmasına gayret edilirken, etkin yaptırıma sahip işlemler yerine, hukukî bağlayıcılıktan yoksun tek-tarafli işlem şeklinde taahhütler tercih edilmiştir²⁷.

Buna örnek olarak, Avrupa Devletleri'nin 1922'de İtalya'nın Cenova şehrinde toplanarak, hukukî bağlayıcılığı bulunmayan bir *altın-döviz standardı* (Gold exchange standard) kabûl etmeleri verilebilecektir²⁸. Bu bir milletlerarası anlaşma değil, bir mutabakattır. Buna göre; altın ihtiyatı yeterli olan devletler altın standardını kabûl edecek; altın ihtiyatı yeterli olmayan devletler ise ihtiyatlarını hem altından hem de altına takas edilebilir olan, altın kadar değerli dövizlerden oluşturacaklardır. Altın-döviz standardının kabûl edilmesiyle birlikte devletler arasında bir hiyerarşi oluşmuştur. Paraları altına takas edilebilir olan "Amerika Birleşik Devletleri (ABD)", İngiltere, Fransa ve Almanya sistemin merkezini oluştururken, diğer devletlerin bu merkez etrafında uydu konumunda bulunması ve bu devletlerin altınla bağlantısının, takas edilebilir paralar aracılığıyla, dolaylı yoldan sağlanması kabûl edilmiştir²⁹.

1930'larda ABD ve İngiltere'nin hâlâ altın standardını uyguladıkları ileri sürülse de, 19'uncu yüzyılın aksine, altının para arzındaki rolü azalmış ve bundan dolayı, iç düzenlemelerde artık bir etkisi kalmamıştır. Devletler, iç düzenlemelerinin yetersiz kalmaya başlamasıyla birlikte, dış uyumluluğu belirli sınırlar içerisinde tutacak milletlerarası kurallara ihtiyaç duymaya başlamışlardır³⁰. Bu ihtiyaca yönelik ilk girişim, aslında Almanya savaş tazminatlarının tahsili için 1930'da kurulan "Milletlerarası Ödemeler Bankası'nın

---

la birleştiği noktada, özel hukuk müesseselerinin kamu hukukuyla bütünleşmesi biçimindeki oluşumun dayandığı zemini teşkil etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. ATALAY, *Milletlerarası Entegrasyon Hukuku*, İstanbul, 2004, tamamı.

²⁶ SIMMONS (dn. 16), s. 576.

²⁷ SIMMONS (dn. 16), s. 577. Taahhüt de, şüphesiz ki, hukukî bir işlemdir. Ancak, Devletler Hukuku'nda, millî hukuk veya milletler üstü hukuktaki gibi egemenlik devri sözkonusu olmadığından, bir kural koyucu ve bu kurallarla bağlılığı denetleyerek, yaptırım uygulayacak bir kurum bulunmamaktadır. Dolayısıyla, mutlak olarak devlet iradesine dayalı olan bir hukukta, devletlerin kendi egemenliklerini kendi, alenî veya zımnî, iradeleriyle sınırlaması sebebiyle, taahhütlerden sapmalar her zaman mümkündür. Pozitivistlerin görüşleri için bkz. SHEARER, *Starke's International Law*, 11. Baskı, London, Boston, Dublin, Durban, Edinburgh, Kuala Lumpur, San Juan, Singapore, Sydney, Toronto, Wellington, 1994, s. 21. Bu görüşü destekleyen diğer görüşler ve somut örnekler için bkz. dn. 109.

²⁸ SIMMONS (dn. 16), s. 576.

²⁹ PARASIZ (dn. 13), s. 72-73.

³⁰ SIMMONS (dn. 16), s. 577.

(Bank for International Settlements — BIS)” aynı zamanda, devletlerin karşılıklı taahhütlerinden sapmalarını sınırlayıcı bir role sahip olmasıyla gerçekleştirilmiştir³¹. BIS, millî merkez bankaları arasında işbirliğini arttırarak, milletlerarası alanda bankalar arası ödemelerin kolaylaştırılması için bir *denkleştirme merkezi* ve belirli milletlerarası finansman işlemleri bakımından *yeddiemin* olarak faaliyet göstermiştir. Zamanla bu bankanın milletlerarası parasal düzende ağırlığı artmış ve milletlerarası parasal düzenin ihtiyaçları ve aksaklıkları hakkında yıllık raporlar yayınlamaya başlamıştır³².

Daha sonra, ABD, İngiltere ve Fransa arasında 1936 tarihli *Üçlü Anlaşma* (Tripartite Agreement) yapılmasına karşın, esnek ve etkin yaptırımdan yoksun bir anlaşma olmuştur. Anlaşmaya rağmen, her bir devlet ticarete *miktar kısıtlamaları* (Quota) ve takas kurları hakkında birbirinden farklı tek-tarafli işlemler yapmışlardır. Bu dönemde, devletlerin paraları üzerinde mutlak egemenliğe sahip olduğu kabûl edildiğinden, milletlerarası parasal sistem hâlâ millî hukuklara dayalı kalmıştır³³. Ancak, bu sefer millî hukuklarda değişim gerçekleşmiştir. Artık, devletler, ekonominin yönetimine müdahale yönünde artan talepler karşısında, diğer devletlerin ekonomileriyle bir iç uyumluluğa göz yumamayacaklarını kabûl etmişlerdir³⁴. Bu doğrultuda önce, 1917 Bolşevik Devrimi sonrası kurulan sosyalist siyasal-ekonomik yapıda, üretim araçları üzerinde ortak mülkiyetin bulunduğu devletler ortaya çıkmıştır. Bu sistemde, üretimi ve mübadeleyi bizzat devlet gerçekleştirmektedir³⁵.

Bunu müteakiben, 1929 dünya ekonomik krizi ardından üretim ve fiyatlar da düşmeye karşın, işsizliğin artması üzerine ekonomik özgürlükçülük sona ermiştir. Üretim faktörleri arasında denge kurmak amacıyla bütçe harcamalarının artırılması *müdahaleci devleti* ortaya çıkarmıştır³⁶. Ancak, bu gelişmeler Devletler Hukuku’nda bir ekonomik örf-âdet hukuku ortaya çıkmasına yeterli olmamıştır. Zira, 19’uncu yüzyıldan beri *tacirin hukuku* (Lex mercatoria), sınırlar ötesine geçen mübadele şeklindeki ticarî örf-âdetten müteşekkil olarak, Milletlerarası Özel Hukuk alanına dahil bulunmaktadır³⁷.

³¹ SIMMONS (dn. 16), s. 576.

³² SHEARER (dn. 27), s. 355-56.

³³ SIMMONS (dn. 16), s. 576.

³⁴ SIMMONS (dn. 16), s. 577.

³⁵ Sosyalist devletlerin anayasaları için bkz. GÜRBÜZ, *Anayasalar*, İstanbul, 1981, tamamı. Ayrıca, anayasaların metinlerine ulaşılabilir elektronik adres olarak bkz. dn. 2.

³⁶ Bkz. NADAROĞLU, *Kamu Maliyesi Teorisi*, 10. Baskı, İstanbul, 1998, s. 98.

³⁷ MALANCZUK, *Akehurst’s Modern Introduction to International Law*, 7. Baskı, London, New York, (t.y.), s. 72.

Diğer taraftan, devlet egemenliğiyle alakalı Devletler Hukuku ile milletlerarası ticaret hukuku birbiriyle uyumsuz bulunmaktadır. Zira, ticaretin egemenliğin kullanılmasıyla bir alakası yoktur³⁸. Devletler Hukuku, ekonomik sebeplerle çıkabilecek savaşları önlemek ve dünya barışını korumak şeklinde bir işlevi bulunmaktadır³⁹. Esnek hukuk ise *iktisadî gerekliliğe* (Economic rationale) dayanmaktadır. Esnek hukukta sadece kurumsal bakımdan Devletler Hukuku'na tâbilik sözkonusudur. Aşağıda bu konuda ayrıntılı bilgi verilecektir.

III. 20'inci Yüzyılın İkinci Yarısında Çok-Tarafılığın Doğuşu ve Küresel Kurumsal Standartlaşma

A. Milletlerarası Örgütlerin Ortaya Çıkışı ve Devletler Hukuku'nun Uğradığı Değişim

Daha önce, 19'uncu yüzyılda, bankacılığın milletlerarası alana taşınmasıyla birlikte, ödemelerin yapılmasını kolaylaştırmak amacıyla 1865'de Milletlerarası Telgraf Birliği ve 1874'de kurulan Evrensel Posta Birliği gibi çok-tarafılı milletlerarası örgütler kurulmuştur. Ancak, bu örgütler, fiilen, birden çok iki-tarafılılığın bir araya gelmesi biçiminde işlev görmüşlerdir⁴⁰. Milletlerarası örgütlerin ve çok-tarafılığın asıl yükselişi İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. 20'inci yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonomik milletlerarası örgütler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun sonucunda, Devletler Hukuku köklü bir değişikliğe uğrayarak, sadece devletlerin hukuku olmaktan çıkmıştır.

Bunun ilk örneğini, siyasal-ekonomik bir örgüt olan "Birleşmiş Milletler (United Nations – UN, BM)" teşkil etmektedir. BM'nin kuruluşuyla devletler arasında "milletlerarası ekonomik işbirliğini sağlamak"⁴¹ suretiyle, "barışı zedeleyebilecek milletlerarası anlaşmazlıkların barışçıl yollarla halli"⁴² amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda devletler, "meşru müdafaa hakları"⁴³ hariç, ihkakı haklarını Örgüt'le sınırlandırmışlardır⁴⁴. Kuvvet kullanma artık, BM'nin bir organı olan Güvenlik Konseyi'nin ekonomik ve askerî

³⁸ McRAE, "The Contribution of International Trade Law to the Development of International Law" *Receuil des cours* 260 (1996), s. 116.

³⁹ McRAE (dn. 38), s. 137.

⁴⁰ Milletlerarası örgütler için bkz. MERAY, *Uluslararası Hukuk ve Örgütler El Kitabı*, 2. Baskı, Ankara, 1979, s. 287 vd.

⁴¹ Birleşmiş Milletler Şartı ("Çok-Tarafılı Anlaşmalar", (Çevrimiçi) <http://www.tufts.edu/departments/fletcher/multi/texts/BH180.txt>, 31 Ağustos 2000), m. 1, f. 2.

⁴² Birleşmiş Milletler Şartı (dn.41), m. 1, f. 1.

⁴³ Birleşmiş Milletler Şartı (dn.41), m. 51.

⁴⁴ Birleşmiş Milletler Şartı (dn.41), m. 2, f. 4.

yaptırım uygulamasına yönelik kararlarına bırakılmıştır⁴⁵. Örneğin, 19'uncu yüzyılda İngiltere eski Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'un, devletlerin alacaklarını tahsil etmede diplomatik girişimler yetersiz kaldığı takdirde, borçlu devletlere karşı cebri haciz gibi kuvvet kullanabilmelerini meşru kılan görüşü de geçerliliğini kaybetmiştir⁴⁶. Ayrıca, pazar ve hammadde elde etme amaçlı askerî yayılcılık da, tamamen olmasa da, engellenmiştir⁴⁷. Böylece, milletlerarası ekonominin güvenli bir şekilde akışı için gerekli ortam hazırlanmıştır⁴⁸.

Devletlerin, kendi iradeleriyle egemenliklerini milletlerarası örgütlerle sınırlandırmaya başlamasıyla birlikte Devletler Hukuku'nun sadece devletlerin iradelerinden doğduğu şeklindeki geleneksel görüş de değişmiştir. Devletlerin birbirleriyle yaptıkları işlemlerin yanısıra, millî devletlerden ekonomik ve siyasî bakımdan daha güçlü milletlerarası örgütlerin yaptıkları işlemler de ortaya çıkmıştır.

B. Milletlerarası Parasal ve Mâli Kurumsallaşmayla Birlikte Sabit Kur ve Ticaret Serbestisi

BM'nin kurulmasıyla milletlerarası ekonominin akışı için güvenli bir ortam sağlanmasını müteakiben, milletlerarası parasal sistemin onarılması, milletlerarası ticaretin serbestleşmesi ve Avrupa'nın yeniden imarı amacıyla 1944 yılında ABD'nin New Hampshire eyaleti Bretton Woods kasabasında Bretton Woods Konferansı düzenlenmiştir⁴⁹. Konferansta milletlerarası ekonominin kurumsallaşması ana fikrî teşkil etmiştir. Bu kurumların ilk ikisi,

⁴⁵ Birleşmiş Milletler Şartı (dn. 41), m. 41.; m. 42.

⁴⁶ SHEARER (dn. 27), s. 274. Ayrıca, bkz. BM Genel Kurulu'nun 1950 tarihli ve 377 sayılı Barış İçin Birleşme Kararı (GÜNDÜZ, *Milletlerarası Hukuk*, 4. Baskı, İstanbul, 2000, s. 114), BM Genel Kurulu'nun 1974 tarihli ve 3314 sayılı Devletler Arasında Birleşmiş Milletler Şartı'na Uygun Şekilde Dostâne İlişkiler Kurmaya ve İşbirliği Yapmaya Dair Milletlerarası Hukuk İlkeleri Hakkında Bildiri (GÜNDÜZ (dn. 46), s. 107).

⁴⁷ Doğal kaynakların ait oldukları devletin egemenliği ve tasarrufu altında olduğuna dair BM Genel Kurulu'nun bu doğrultuda aldığı kararlar bulunmaktadır. Örneğin: BM Genel Kurulu'nun 1962 tarihli ve 1803 sayılı Doğal Kaynaklar Üzerinde Daimî Egemenlik Kararı (GÜNDÜZ (dn. 46), s. 120) ve BM Genel Kurulu'nun 1974 tarihli ve 3281 sayılı kararı ile kabûl edilen Devletlerin Ekonomik Haklarına ve Görevlerine Dair Şart (GÜNDÜZ (dn. 46), s. 123).

⁴⁸ Kanaatimizce, BM, İngiliz İktisatçı Adam SMITH'in, sadece iç ve dış güvenlik, adalet ve masrafı büyük bayındırlık hizmetleri sunmakla yetinecek ancak, ekonomiye müdahale etmeyecek *jandarma devletine* çok benzeyen bir siyasî yapıya benzetilebilecektir. SMITH'in görüşü için bkz. NADAROĞLU (dn. 36), s. 101-102.

⁴⁹ WHITEMAN (ed.), *Digest of International Law*, Department of State Publishment, No. 8547, 14, Washington, 1970, s. 531.

milletlerarası mal ve hizmet ticaretinin akışını yönetmesi için “Milletlerarası Ticaret Örgütü (International Trade Organization – ITO)” ve ödemelerin düzenli ve serbestçe yapılabilmesini sağlayacak “Milletlerarası Para Fonu (International Monetary Fund – IMF)” kurulmasıdır⁵⁰.

Diğer kurum, savaş sebebiyle yıkıma uğrayan veya az gelişmişlik sebebiyle dış yardım olmadan özgürlükçü ekonomik düzenlemelere ayak uyduramayacak üye devletlere, geçici olarak destek vermesi için “Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası (International Bank for Reconstruction and Development – IBRD)” veya bilinen adıyla *Dünya Bankası* kurulması teşkil etmiştir⁵¹. Bretton Woods Konferansı sonucunda, 1944’de imzalanan ve 1945’de yürürlüğe giren çok-taraflı milletlerarası anlaşmalarla, *birinci nesil malî örgütler*⁵² olarak nitelendirilebilecek ve bankacılık gelenekleri esas alınarak tasarlanan, IMF ve Dünya Bankası kurulmuştur⁵³.

Her iki Örgüt de, 20’inci yüzyılın başından itibaren ABD’de ortaya çıkmaya başlayan anonim şirketlere çok benzeyen yapılarıyla, hisse sahipleri ve sahip olduğu kıymetlerle birlikte kanaatimizce *hukuk kurgusu* örgütler olmuşlardır. Burada, hisse sahipleri devletlerdir. Ayrıca, bir anonim şirketteki gibi, Örgütler de, Üyeleri’nden ayrı ve bağımsız birer tüzel kişiliktir ve Üyelerin şahsi sorumluluğu bulunmamaktadır⁵⁴. İşte burada, daha önce⁵⁵ bahset-

⁵⁰ PETERSMANN, “*The Operations of the World Bank and the Evolution of its Institutional Functions Since Bretton Woods, (1944-84)*”, German Year Book of International Law, ed. Jost Delbrück ve Diğerleri, 26 (1983), s. 8.

⁵¹ PETERSMANN (dn. 50), s. 9.

⁵² HEAD (dn. 19), s. 627.

⁵³ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması ve Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası’na katılmak için Hükümete yetki verilmesine dair kanun için *bkz.* Düstur, III, Cilt 27, s. 926; Milletlerarası Para Fonu Anlaşması için *bkz.* 1 U.N.T.S. 39; Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası Anlaşması için *bkz.* 2 U.N.T.S. 134. Ayrıca, Anlaşmaların orijinal metinlerinin Türkçe tercümelemleri için *bkz.* ÖNER, *Türkiye’yi Uluslararası Ekonomik Kuruluşlara Üye Yapan Antlaşmalar*, AÜSBFY, No. 376, Ankara, 1974, s. 15, 100; IMF Kurucu Anlaşması’nın 1969, 1978 ve 1992 yıllarında tadil edilen metninin son hali için *bkz.* “IMF Anlaşması”, (Çevrimiçi) <http://www.imf.org/external/pubs/ft/aa/index.htm>, 15 Ağustos 2002; Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası Anlaşması’nın 1965 ve 1989 yıllarında tadil edilen metni için *bkz.* “Anlaşmanın Maddeleri”, (Çevrimiçi) <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTABOUTUS/0,contentMDK:20049557~menuPK:58863~pagePK:43912~piPK:44037~theSite PK:29708,00.html>, 15 Ağustos 2002.

⁵⁴ Bilgi için *bkz.* HEAD (dn. 19), s. 654. 20’inci yüzyılın başında kapitalizmin değişiklik geçirip mülkiyetin objektifleşmesiyle birlikte, büyük çapta sermayenin doğmasını sağlayan anonim şirketlerin ABD’de ortaya çıkışları, yapıları ve işlevlerini kuramsal bakımdan inceleyen bir eser için *bkz.* GÜRİZ, *Teorik Açından Mülkiyet Sorunu*, AÜHFY, No. 253, Ankara, 1969, s. 252 vd.; Anonim Şirketlerin yapıları ve işleyişleri için ayrıca *bkz.* POROY (TEKİNALP/ÇAMOĞLU), *Ortaklıklar*, İstanbul, 1997, s. 219 vd.

⁵⁵ İlgili açıklama için *bkz.* dn. 25.

tiğimiz gibi esnek hukukta veya entegrasyon hukukunda, özel hukuk müesseselerinin kamu hukukuna taşınması ve bütünleşmesi çok açık bir şekilde görülmektedir.

Daha sonra, bu Örgütler, 1947 yılında BM ile iki-taraflı Uzmanlık Teşkilâtı Anlaşması yaparak, bağımsızlıklarını korumak kaydıyla, birbirlerini ilgilendiren alanlarda karşılıklı istişare, yardımlaşma, bilgi teatisinde bulunmayı ve ilgili konuları organlarının gündemine almayı kararlaştırmışlardır⁵⁶. IMF ve Dünya Bankası, Uzmanlık Teşkilâtı Anlaşması sayesinde, Bretton Woods sisteminden daha geniş bir kuramsal bağlamda, savaş sonrası BM siyasal düzenin kurucu unsurları olmuşlardır⁵⁷.

Konferansa geri dönüldüğünde, milletlerarası parasal istikrarın sağlanması için ABD Maliye Bakanlığı Müsteşarı WHITE, dünyada tek para birimi olarak *Unitas* kullanılmasını önermiştir⁵⁸. Böylece, aslında ABD Doları'nın dünyada tek para birimi olarak, bi-meteryalizm devrindeki altın gibi, tedavülü ve bu sayede ticarete ve ödemelerde kolaylık ve üstünlük kazanma amaçlanmıştır. Tabi ki, bu, aynı zamanda, devletlerin paraları üzerindeki egemenliğini de kaldırmaktadır. Ancak, bu teklif Konferans'ta reddedilmiş ve millî paraların ortak bir karşılığa bağlanması suretiyle *sabit kur* getirilmesi daha uygun görülmüştür.

Devletler, millî paraları üzerindeki egemenliklerini kaldırmak yerine sınırlandırarak, takas kurunun belirlenmesini IMF'ye devretmişlerdir. Her Üye parasına *başa baş kıymet* (Par value) denilen *ortak ölçü* (Common denominator) olarak altın veya ABD Dolar'ı karşılık belirlemeyi ve başa baş değerinin altında ve üstünde, Fon tarafından belirlenecek farkın eklenmesinden sonra ortaya çıkan miktarı, yine Fon'un onayı olmaksızın, değiştirmemeyi taahhüt etmişlerdir⁵⁹. Bu şekilde paraların sabit kura bağlanmasının ardın-

⁵⁶ BM Uzmanlık Kuruluşları, BM Şartı'nın 57. maddesi gereğince ekonomik alanda faaliyet göstermek için, milletlerarası anlaşmalarla kurulmuş ve milletlerarası sorumluluğu bulunan milletlerarası örgütler olup bu örgütler ile hangi koşullarla ilişkiye gireceği, bunlarla milletlerarası anlaşmalar yapılması ve karşılıklı istişarelerde bulunması Şart'ın 63. maddesine göre Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konsey tarafından yürütülmektedir. Bu bağlamda, 1947'de BM ile IMF ve Dünya Bankası arasında Uzmanlık Teşkilâtı Anlaşması ("IMF Seçme Kararları ve Belgeleri", (Çevrimiçi) <http://www.imf.org/external/pubs/ft/sd/index.asp?decision=DN12>, 18 Ocak 2003) yapılmıştır.

⁵⁷ PETERSMANN (dn. 50), s. 10.

⁵⁸ BAŞOĞLU/ÖLMEZOĞULLARI/PARASIZ, *Dünya Ekonomisi*, 2. Baskı, Bursa, 2001, s. 161.

⁵⁹ 1945 tarihli Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. IV.

dan Üyeler iki taahhütte daha bulunmuşlardır. Bunlardan birisi para takasında serbestidir⁶⁰. Diğeri, takas kurunda ayırım gözetmemedir⁶¹.

Üyeler, gönüllü olarak bu kurallarla bağlı olduklarını Fon'a bildireceklerdir. Bununla birlikte, Fon'a yeni Üye olanlar, koşullara uyum sağlayabilmeleri için koyulan geçiş sürecinde takas kısıtlamasını sürdürmeyi tercih edebileceklerdir⁶². Daha önce devletlerin elinde olan takas kısıtlaması yapma hakkı artık, 19'uncu yüzyıl altın standardında olduğu gibi, milletlerarası topluluğun haklı bulmasına tâbi kılınmış ve genel esenliğe katkıda bulunma amacı gözetilmiştir. Savaş sonrası milletlerarası parasal sistemdeki Devletler Hukuku'nun rolü, daha önce ticarî ilişkilerdeki rolü gibi, malların ve hizmetlerin mübadelesini ve paraların serbest takasını kolaylaştırmak olmuştur⁶³.

Devletlerin, diğer devletlere ve piyasa aktörlerine istikrarlı bir takas kuru sağlayacaklarına ve ayrımcılık yapmayacaklarına dair meşru taahhütlerde bulunmaları, İkinci Dünya Savaşı sonrasında malî politikaları güvenilir kılmış ve milletlerarası parasal meşruiyeti sağlanmıştır⁶⁴. Bir devletin IMF Anlaşması'yla bağlı kalma kararlılığı, gelecekte de bağlı kalma şeklinde bir haklı beklenti doğurmaktadır. Devletlerin gelecekte de bağlı kalma arzusu, taahhütlerinin güvenilirliğini güçlendirmektedir. Dolayısıyla, taahhütte bulunma sadece bağlı kalabilecek devletler için sonuç doğurucudur. Ancak, dış ekonomik baskılar veya içeride ödemeler dengesi açıklarının giderilmesi gibi sebeplerle getirilen takas kısıtlamalarının, devletleri yükümlülükleriyle bağlı kalmaktan caydırması mümkündür⁶⁵.

Bu durumda, Devletler Hukuku'nun rolü, devletlerin kurallarla bağlılık göstermemesi halinde itibarlarının zedelenmesini sağlayarak, milletlerarası ekonomik ilişkilerin *meşruiyet* dayanağı olmasıdır⁶⁶. Hukuk ile siyaset arasındaki *gri alan* içerisinde kalan esnek hukukta etkin yaptırımdan bahsed-

⁶⁰ 1945 tarihli Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. VIII, § 2. Buna göre; itihâlât veya dış faiz ödemesi halinde Üyelerin, döviz takasını sağlama yükümlülüğü bulunmaktadır.

⁶¹ 1945 tarihli Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. VIII, § 3. Buna göre; Üyeler, Fon'a bildirmeksizin ve onay almaksızın, tercihli ve ayrımcı takas düzenlemelerine gidememektedir.

⁶² 1945 tarihli Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. XIV.

⁶³ SIMMONS (dn. 16), s. 579.

⁶⁴ SIMMONS (dn. 16), s. 582.

⁶⁵ SIMMONS (dn. 16), s. 583.

⁶⁶ HO, "Compliance and International Soft Law: Why Do Countries Implement The Basle Accord?", Journal of International Economic Law, 5, No. 3 (2002), s. 654.

bilmek mümkün değildir. Ancak, sosyolojik bir örf-âdetin doğmasıyla Devletler Hukuku'nda meşruiyet kazanma gerçekleşecektir⁶⁷. Milletlerarası Adalet Divanı da, esnek hukuka örnek teşkil eden, BM Genel Kurul kararlarının bağlayıcılığı hakkında verdiği bir kararda, sosyal kuralların doğması için gerekli olan *normatiflik* (bağlayıcılık) ve *zaman* kavramlarını vurgulamıştır⁶⁸. Ancak, dikkat edilirse burada, milletlerarası örf-âdet hukukunun sadece *maddî unsur* bulunmakta, *manevî unsur* veya *psikolojik unsur* eksik kalmaktadır⁶⁹.

Burada sözkonusu olan aslında, bir topluluğun üyelerinin, topluluk içerisinde, üyelerin çoğunluğunun belirli bir kuralın uygulanmasına ilişkin yeknesaklık göstermelerini sağlamak suretiyle, bir *sosyal kural* yaratılması çabasıdır⁷⁰. Milletlerarası ekonomik anlaşmalarla devletlerin bağlılığı, Devletler Hukuku alanında taahhütlerin yerine getirilmesi için yapılan bir devlet uygulaması şeklinde gerçekleşmektedir. Böylece, milletlerarası taahhütlerin etkinliği tanınmakta ve devletlerin belirli bir yönde hareket etmeleri sadece bağlılıkla açıklanamamaktadır⁷¹. Devletler, sadece *ahde vefa* (Pacta sunt servanda) ilkesi gereği taahhütleriyle ve dolayısıyla, anlaşmalarla bağlı kalmaktadır⁷². Sözkonusu anlaşmalar Devletler Hukuku'nun asıl kaynağı olan örf-âdet hukukunu kanunlaştırmamakta ve yeni bir hukuk kuralı yaratmamaktadır. Sadece, bankacılık geleneklerini yazılı hale getirmektedir.

⁶⁷ MALANCZUK (dn. 37), s. 54.

⁶⁸ Legality of The Threat or Use of Nuclear Weapons, (Opinion), *ICJ Reports*, 1996, para. 70. Divan, BM Genel Kurul kararlarının içeriğine, kabûl edilme koşullarına olduğu kadar manevî unsurun normatif nitelikte bulunup bulunmadığına bakılması gerektiğini veya bir seri kararın kademeli olarak evriminin yeni bir kuralın koyulması için gerekli manevî unsur gösterilebileceğini ifade etmiştir.

⁶⁹ Milletlerarası örf-âdet hukukunun maddî unsur olan yeknesaklık, genellik ve uzun süre tekrar edilme bulunmasına karşın, manevî unsur olan tekrar eden davranışların hukukun bir gereği olarak bağlayıcılığının kabûl edilmesi ve buna aykırılığın hukuka aykırılık teşkil edeceğine dair inanç (Bkz. PAZARCI, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, Cilt I, 9. Baskı, Ankara, 2001, s. 209 vd.) bulunmamaktadır.

⁷⁰ DAVIES/HOLDCROFT, *Jurisprudence*, London, Dublin, Edinburgh, 1991, s. 34.

⁷¹ HO (dn. 66), s. 649.

⁷² 1969 tarihli Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, (1155 U.N.T.S. 331; "Çok-Tarafli Anlaşmalar", (Çevrimiçi) <http://www.tufts.edu/departments/fletcher/multi/texts/BH538.txt>, 31 Ağustos 2000), m. 26. İtalyan hukukçu ve Milletlerarası Daimî Adalet Divanı hâkimlerinden Anzilotti, 1928 tarihli *Devletler Hukuku Dersleri* isimli kitabında, Devletler Hukuku'nun bağlayıcılığını, üstün ve temel bir kural olarak kabûl ettiği ve devletlerin, aralarında yaptıkları milletlerarası anlaşmalar ile bağlı kalmalarını ifade eden ahde vefa ilkesine dayandırmıştır. Bu ilke, Devletler Hukuku'nun mutlak bir kuralıdır ve kendisini her şekilde göstermektedir. Milletlerarası örf-âdet hukuku da anlaşmalar gibi devletlerin iradesine dayalıdır ve devletler arasında zımni bir anlaşma sonucudur (SHEARER (dn. 27), s. 22).

Dolayısıyla, özel hukuk sözleşmeleri gibi nispiyet arz etmekte ve sadece tarafları arasında sonuç doğurmaktadır⁷³. Bu noktada akıllara, *bağlılık* ile *taahhüt etme* arasındaki farktan dolayı, gerçek bir hukuktan bahsetmenin mümkün olmadığı gibi bir soru gelebilecektir⁷⁴. Ancak, devletler, sadece kendilerinin değil, diğer Âkit Devletlerin de bağlılık göstereceği haklı beklentiyle milletlerarası anlaşmaları yapmaktadır. Burada bağlılık, sadece tarafların anlaşmanın yapılmasından önceki menfaat beklentilerini yansıtmak-

⁷³ Ekonomik anlaşmalar dikkate alındığında öğretilde baskın görüş, milletlerarası anlaşmaların hukukî işlevlerine göre *kanun-anlaşma* (Vereinbarung) ve *akît-anlaşma* (Vertrag) şeklinde ikiye ayrıldığı şeklindedir. Pozitivist Alman hukukçu Heinrich Triepel, 1899 tarihli *Devletler Hukuku ve Millî Hukuk* isimli kitabında, bu dönemde yapılan milletlerarası ekonomik anlaşmalarda tarafların siyasî saiklerini dikkate alarak, Devletler Hukuku kuralının oluşması ve devletleri bağlamasını, devletlerin iradelerinin bu yönde bir bileşik irade oluşturmaları şeklinde yorumlamıştır. Söz konusu irade, bir milletlerarası anlaşmanın yapılması sırasında bileşen değişik iradelere oluşan ortak iradeden farklıdır. Bu ikinci halde tarafların amaçları ve iradelerinin içerikleri birbirine benzememektedir (PAZARCI (dn. 69), s. 12-13). Öğretildeki ayrıma dair diğer görüşler için bkz. PAZARCI (dn. 69), s. 112; SHEARER (dn. 27), s. 37 vd.; MALANCZUK (dn. 37), s. 37-38. Krş. grş. WALLACE, *International Law*, 2. Baskı, London, 1992, s. 19. Yazara göre; milletlerarası anlaşmaların arasında taraf âdedinin fazla olması ve hükümlerinin geniş düzenlemeler getirmesiyle hukuk yaratma bakımından bir fark doğmamaktadır. Türk öğretisindeki bir görüşe göre; milletlerarası örgütlerin hazırladığı ve milletlerarası özel hukuk alanında bir yandan millî hukukları yeknesak hale getiren, diğer yandan kanunlar ihtilâfî kurallarını birleştiren çok-taraflı milletlerarası anlaşmalar kanun-anlaşma niteliğindedir (ÇELİKEL, *Milletlerarası Özel Hukuk*, 5. Baskı, İstanbul, 1997, s. 11). Kanaatimizce, kanun-anlaşma ile akît-anlaşma arasındaki farkı ortaya koyan bir karar olarak bkz. North Sea Continental Shelf Case, (Judgment), *ICJ Reports*, 1969, para. 60-82. Milletlerarası Adalet Divanı'na göre; çok-taraflı milletlerarası anlaşmanın bir milletlerarası örf-âdet hukuku kuralı yaratabilmesi için esasında veya en azından potansiyel olarak bir kural yaratması, özellikle menfaatleri etkilenen devletlerin çok geniş bir katılımı sayesinde Devletler Hukuku'nun genel bir kuralı haline gelmesi ve anlaşma hükmünün uygulanmasında menfaatleri etkilenen devletlerin davranışlarının yaygın ve görüntüde yeknesak olması sayesinde söz konusu kuralın genel kabûl görmesi gerekmektedir. Ayrıca, milletlerarası örf-âdet hukuku ile milletlerarası anlaşmanın birarada bulunması mümkün olsa dahi (Nicaragua v. United States of America Case, (Merits), *ICJ Reports*, 1986, para. 187-201) bir milletlerarası parasal, malî ve ticarî örf-âdet hukuku bulunmamaktadır. Öğretilde de, iki-taraflı milletlerarası ekonomik anlaşmaların tekrar eden devlet uygulaması olarak örf-âdet hukuku teşkil etmediği kabûl edilmektedir (HILLIER, *Sourcebook on Public International Law*, London, 1998, s. 740). Örneğin, 1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nın (dn. 102) temel ilkesi olan En Çok Gözetilen Millet Muamelesi, 19'uncu yüzyıldan beri iki-taraflı milletlerarası anlaşmalarda yer almasına rağmen, bir örf-âdet hukuku yaratmamıştır (HILLIER (dn. 73), s. 757).

⁷⁴ Bir *yükümlülük* bulunmasıyla *belirli bir yönde davranma ile yükümlü tutulma*, bir başka deyişle *bir şeyi yapmak veya yapmamak için verilen emri yerine getirmek* arasında, *emrin* yerine getirilmemesi halinde karşılaşılması gereken herhangi bir *maddî yaptırım* bulunmaması farkı vardır (DAVIES/HOLDCROFT (dn. 70), s. 40-41).

tadır⁷⁵. Bunun anlamı şudur; meşru bir taahhüt, ekonomik rekabet ortamında güven verici bir taahhüt olarak görüldüğünde, devletlerin rakiplerini izleme mecburiyeti doğmaktadır. Rakip devletlerin, para takası kısıtlamalarından kaçınacaklarını taahhüt etmelerine karşın, diğer devletlerin böyle bir taahhütte bulunmaması, bu devletlerin vatandaşlarının kendilerini milletlerarası rekabette elverişsiz bir konumda bulmasına yol açacaktır⁷⁶.

Zira, devletin ekonomiye müdahalesi, yabancıların, vatandaşlarla olan ticarî ilişkilerinde, gerçek değerinin üzerinde para kullanmak mecburiyetinde bırakabilecektir. Milletlerarası rekabet sebebiyle bir devlet, böyle bir değer artışını bertaraf etmek ve rakiplerini tâkip etmek isteyecektir. Bunun yanında, standartlaşma yönündeki *milletlerarası sosyalleşme*, Fon'un desteklediği *yeni-özgürlükçü* (Neo-liberal) politikaların gittikçe hâkim olmasıyla serbestleşme beklentilerini arttırmıştır. Ancak, bu noktada iki sorunla karşılaşmaktadır; devletler, bir taraftan ilk serbestleşmeyi gerçekleştiren olarak ödemeler dengesi açığı verme riskiyle, diğer taraftan milletlerarası veya bölgesel standartların gerisinde kalarak ekonomik maliyetle karşılaşmak gibi bir çelişki yaşayabilmektedir. Örneğin, Güney Amerika devletlerinden Arjantin, IMF Anlaşması'ndaki yükümlülüklerle bağlı olmayı taahhüt etmesinin hemen ardından, diğer bölge devletleri onu takip etmiştir. Zira, meşru bir taahhüdün yarattığı rekabet ortamında piyasalara güven gelmektedir⁷⁷.

İlk serbestleşmeye giden olmak yönünde tercih yaparken devletler, rakiplerinin IMF Anlaşması'ndaki yükümlülüklerle bağlı olmayı taahhüt etmesi karşısında, bu yükümlülükleri reddetmesi halinde uğrayacakları maliyeti göz önüne almaktadır⁷⁸. Zira, milletlerarası örgütler çatısı altında devletler için yükümlülükler koyan *birincil kurallar* (Primary rules) bulunmasına karşın, bu kuralların uygulanmasını sağlayacak ve egemenlik devrini gerektiren *ikincil kuralların* (Secondary rules) mevcut bulunmaması sebebiyle, maddî ve etkin yaptırım mümkün değildir⁷⁹. Sosyal bakımdan, iki kişi arasındaki "hukuk" gibi bir benzetme aslında yanlış olmayacaktır.

Bir devletin taahhüdünü ihlâl etmesi halinde, diğer devletler Anlaşmayla bağlı kalırken ve sözkonusu devlet hukuk devleti ilkesine bağlı olmakla tanınmışken, para takası kısıtlamalarının ağır itibar kaybına yol açması söz-

⁷⁵ HO (dn. 66), s. 650. Aynı grş. GUZMAN, "Why LDCs Sign Treaties That Hurt Them: Explaining the Popularity of Bilateral Investment Treaties" Virginia Journal of International Law 38, No. 4 (1998), s. 670.

⁷⁶ SIMMONS (dn. 16), s. 583.

⁷⁷ SIMMONS (dn. 16), s. 584.

⁷⁸ SIMMONS (dn. 16), s. 584.

⁷⁹ DAVIES/HOLDCROFT (dn. 70), s. 40.

konusudur. Bu ihlâlin yaptırımını da, yabancı sermayenin, riskli görmesi sebebiyle, yatırım yapmaması sonucu devletin ekonomik zarara uğramasıdır⁸⁰. Devletlerin taahhütleriyle bağlı kalmakta isteksiz davranmalarının sebeplerinden biri de, taahhütlerinin Fon tarafından nasıl yorumlanacağına dair belirsizliktir. Zira, parasal taahhütleriyle ne ölçüde bağlı kalmayan Üyelere, IMF İcra Kurulu⁸¹ tarafından ne gibi bir manevî yaptırım uygulayabileceği meçhuldür. Zaman geçtikçe, uygulamayla birlikte bu tür belirsizlikler İcra Kurulu'nun kararlarıyla açıklığa kavuşmaktadır⁸².

Diğer taraftan, IMF ve Dünya Bankası'nı bütünleyici nitelikte olarak, 1948'de "Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilâtı (Organization of European Economic Co-Operation – OEEC)" kurularak, savaş sonrası Avrupa'nın yeniden imarına, ticaretin serbestleşmesine ve millî paralarına güvenin artırılmasına çalışılmıştır⁸³. Söz konusu Örgüt'ün, Dünya Bankası'nı bütünleyici

⁸⁰ SIMMONS (dn. 16), s. 591. Malî taahhütlerini ihlâl eden devletlerin itibar kaybına uğrayarak başka kaynaklardan finansman bulamaması ve ekonomik maliyetle karşılaşması veya başka deyişle sözkonusu devletin *cezalandırılması* için bkz. ÇALIŞKAN, "Finansal Piyasalardan Dışlanma Yaptırımının Etkinliği", Ekonomik Yaklaşım 14, No. 48, (2003), s. 59 vd.

⁸¹ IMF İcra Kurulu, IMF'nin işleyişinden sorumlu organdır. Fon sermayesine katkısı ve işlem hacmi; yani, kotası en fazla olan Üyelerin tayin ettiği beş ve kotası küçük Üyelerin oluşturduğu gruplar tarafından iki yılda bir seçilen diğer İcracılar (Executive Director) ve bunların yedeklerinden oluşmaktadır. Ancak, seçimden önceki iki yıl içerisinde, millî parası Fon muamelelerinde en çok kullanılan Üyeler de, birer İcracı tayin etme hakkına sahiptir. Bugün, yirmi dört İcracı bulunmaktadır. Tayin edilmiş İcracılar, yenileri tayin edilinceye kadar görevde kalmaktadır. Seçilenlerin görev süresi ise iki yıldır. Kurul'un başkanı Genel Müdür'dür. Kararlar, toplam oy gücünün en az yarısıyla alınmaktadır. Yedeklerin oy hakkı yoktur. Ancak, asiller hazır bulunmadığı zaman oy kullanabilmektedir. Genel Kurul'un aksine, sürekli toplantı halindedir (Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. XII, § 3). Kurul'un, Üyelerin takas kuru politikalarını gözetlemek, IMF'nin, Üyelere yapacağı yardımları karara bağlamak ve küresel ekonomik sorunları görüşmek gibi çeşitli siyasî, idarî ve eylemsel işlevleri bulunmaktadır ("Articles of Agreement Shape IMF Structure", IMF Survey Supplement, Eylül 2000, s. 6). Ayrıca, toplam oy gücünün %85 oyçokluğuyla kurucu Anlaşmayı yorumlama yetkisine sahiptir. Bu karara karşı Genel Kurul'a itiraz etmek mümkündür. Ancak, Fon, uygun gördüğü taktirde İcra Kurulu kararını benimseyebilmektedir (Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. XXIX). Diğer taraftan, Dünya Bankası mensupları da, Fon Üyeleri'nin genel yükümlülükleri ve Üyelerin geçiş sürecinde uyguladıkları takas kısıtlamaları hakkındaki görüşmelerin yapılacağı ve Fon kaynaklarının ortak faaliyet alanlarında kullanılmasına dair kararların alınacağı toplantılara, gözlemci statüsünde katılabilmektedir (Milletlerarası Para Fonu İcra Kurulu'nun 10 Nisan 1970 tarihli ve 70/30 sayılı kararı ("IMF Seçme Kararları ve Belgeleri", (Çevrimiçi) <http://www.imf.org/external/pubs/ft/sd/index.asp?decision=70-30>, 18 Ocak 2003).

⁸² SIMMONS (dn. 16), s. 586.

⁸³ Sözleşmenin onaylanmasına dair Kanun için bkz. Düstur, III, Cilt 29, s. 1262.

nitelikte olmasının sebebi; Dünya Bankası istikrazlarından yararlanmanın önkoşulu olarak Örgüt'e üyeliğin aranmasıdır. Örneğin, OEEC Üyesi olmayan Çekoslovakya ve Polonya'nın başvuruları Banka tarafından reddedilmiştir⁸⁴. IMF'yi bütünleyici nitelikte olarak da, Avrupa'da ticaret ve para takası serbestisini sağlamaya yönelik olarak, aynı yıl, Avrupa Ödeme ve Takas Anlaşması yapılarak, Avrupa devletleri arasında ödemelerin denkleştirilmesi ve para takası sağlanmıştır⁸⁵. Böylece, bölge devletleri, bölgesel standartlarla egemenliklerini sınırlamayı ve karşılıklı ilişkilerini bu standartlar üzerinden kurmayı taahhüt etmişlerdir.

Ancak, Avrupa paralarının milletlerarası alanda takas edilebilir hale gelişi 1958 yılına kadar mümkün olmamıştır. Önce, 1950 tarihli "Avrupa Ödemeler Birliği (Union of European Payments – UEP)" kurularak, millî paralarının takas yeteneği farklı olan Avrupa devletleri arasındaki ticaret engellerinin önüne geçilmiştir⁸⁶. Burada, UEP görevini, BIS görmüştür⁸⁷. Ödemelerin denkleştirilmesi bakımından IMF'nin bölgesel bir örneğidir. Ancak, bölgesel oluşu ve ampirik işleviyle Fon'dan ayrılmıştır⁸⁸. Müteakiben, 1958 yılında da Avrupa Para Anlaşması yapılarak, Avrupa paraları, milletlerarası takası kâbil paralar haline gelmiştir⁸⁹. Ancak, bu dönemde, devlet borçları hâlâ altınla ödenmeye devam etmiştir⁹⁰.

Parasal boyuttan siyasal-ekonomik boyuta geçildiğinde, 1957 yılında, sadece Avrupa'nın değil, dünya siyasetinde ve ekonomisinde de önemli bir değişimin ilk adımı atılmıştır. Avrupalı altı devlet⁹¹ Roma Anlaşması'yla⁹² kendi

⁸⁴ PETERSMANN (dn. 50), s. 19.

⁸⁵ Anlaşmanın onaylanmasına dair Kanun için bkz. Düstur, III, Cilt 30, s. 878.

⁸⁶ MERAY (dn. 40), s. 305.

⁸⁷ PARASIZ (dn. 13), s. 103-104.

⁸⁸ PARASIZ (dn. 13), s. 109.

⁸⁹ MERAY (dn. 40), s. 305.

⁹⁰ Case of Certain Norwegian Loans, (Judgement), *ICJ Reports*, 1957, tamamı. Norveç Hükümeti, Norveç İpotek Bankası ve Küçük İşletmecilere ve İşçilere Konut Kredisi Bankası tarafından Fransa'ya açılan kredilerin altın olarak geri ödenmesinin veya kuponların ya da iadesi kabil bonoların altın karşılığının geri ödenmesinin talep edilmesi üzerine doğan ihtilâfın, davacı Fransa tarafından Milletlerarası Adalet Divanı'nın önüne götürülmesi sonrasında, davalı taraf Norveç, kendi millî merkez bankasının düzenlemesini dayanak göstererek, devletlerarası istikraz anlaşmalarının Devletler Hukuku'na değil, millî hukuka tâbi olduğunu ileri sürmüştür. Divan ise, devletlerarası istikraz anlaşmalarının Devletler Hukuku'na tâbi olduğuna hükmetmiştir.

⁹¹ AET'nin kurucu altı üyesi Fransa, Federal Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'tur.

⁹² 1957 tarihli Roma Anlaşması birleştirilmiş sürümü için bkz. *Official Journal of European Communities*, 24.12.2002, C 325.

aralarında örgütlenmeye giderek, “Avrupa Ekonomik Topluluğu’nu (European Economic Community – EEC, AET)” kurmuştur. AET Üyeleri, ortak ekonomik ve parasal politikalar izleyerek birbirleriyle uyumluluğa gitmeyi amaçlamışlardır⁹³. Bu dönemde, gerek 1950’de patlak veren Kore savaşı sebebiyle ABD’nin savunma harcamalarında baş gösteren artış ve bununla birlikte enflasyon oranındaki artış sebepleriyle, gerekse de Avrupa devletlerinin kendi savunma harcamaları ile serbest ticaretin yol açtığı bütçe açıkları ve gittikçe büyüyen ödemeler dengesi açıkları sebepleriyle 1951 yılının sonlarına doğru OEEC’nin ticaretin ve para takasının serbestleşmesi çabaları sona ermiştir⁹⁴.

Böylece, diğer Avrupa devletlerinden ayrılmalarıyla OEEC Üyeleri arasında ayrımcılığın oluşması, diğer taraftan dünyada kalkınmaya ağırlık verilmeye başlanması, 1961’de OEEC’nin feshedilerek yerine yeni bir örgüt kurulmasına yol açmıştır⁹⁵. Faaliyetleri bölgesel düzeyden milletlerarası düzeye geçen ve dünya ticaretinin serbestleşmesi, kalkınma ve parasal istikrarın korunması yönünde milletlerarası ekonomik işbirliğini teşvik eden, Üye olmayan devletlere de yönelik faaliyet gösteren, bir gözetleme ve değerlendirme forumu olarak “Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organization of Economic Co-Operation for Development – OECD)” kurulmuştur⁹⁶. Böylece, milletlerarası sermayenin yönlendirilmesinde IMF, AET ve OECD olarak üç aktör ortaya çıkmıştır⁹⁷. Ancak, ABD ve Batı Avrupa’nın koyduğu standartlarla bağlılık her devlette olumlu sonuç vermemiştir. Alt yapı ve kalkınmışlık düzeyi farklı devletlerin, takas kuru istikrarını muhafaza ederken ticarette serbestiye geçmesi, bu devletlerin ödemeler dengesi açığı vermesine yol açmıştır⁹⁸. Bununla birlikte, milletlerarası parasal sistem gelişme yolunday-

⁹³ 1957 tarihli Roma Anlaşması (dn. 92), m. 2.

⁹⁴ MILWARD/SØRENSEN, “*Interdependence or integration? A national choice*” *The Frontier of National Sovereignty: History and Theory 1945-1992*, ed. Alan S. Milward ve diğerleri, London, New York, 1994, s. 13.

⁹⁵ KARLUK, *Uluslararası Ekonomik, Mali ve Siyasal Kuruluşlar*, 5. Baskı, Ankara, 2002, s. 34.

⁹⁶ Anlaşmanın onaylanmasına dair Kanun için bkz. ÖNER, (dn. 53) s. 4.

⁹⁷ PARASIZ (dn. 13), s. 219.

⁹⁸ Bu dönemde OECD’nin ticaret serbestisi ve takas kurları üzerindeki etkisine örnek olarak 1946 yılından 1958 yılına kadar Türkiye’de uygulanan takas kuru ve ticaret politikasına bakmakta yarar vardır. 1950 yılında, OECD’nin %60 oranında ticaret serbestisini uygulayan Türkiye, takas kuru politikası olarak sabit kur uygulamayı sürdürünce, TL aşırı değerlenmiş ve ithalâta artış gerçekleşirken, ihracatta düşme yaşanmıştır. Böylece, ödemeler dengesi açığı büyümeye başlamıştır. Bunun sonucunda 1958 yılında İstikrar Tedbirleri Kararı’yla TL %320 oranında *devalüe* (millî paranın değerini düşürme) edilmiştir. TL, 1950 yılında %37 oranında değerlenmişken, 1957 yılında %117 oranında aşırı değer kazanmıştır. Böylece, 1946 yılında ihracatı artırmak için yapılan %116 oranındaki devalüasyonun üzerinden on yıl gibi kısa bir süre geçmesine

ken, 1960'lı yılların sonuna doğru, önde gelen ihracatçı devletlerin korunmacı ticaret politikaları izlemesi sonucunda altının belli bir yerde birikmesi sebebiyle yeni likit kıymet ihtiyacı doğmaya başlamıştır⁹⁹.

Bu aslında şaşırtıcı değildir. Zira, milletlerarası parasal, malî ve ticarî düzen, dünyanın dörtte üçünün henüz bağımsız olmadığı ya da kapitalist olmadığı bir devirde, dörtte birini teşkil eden Batı Avrupa ile ABD'den müteşekkil olarak kurulmuştur. Daha sonra, sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmaya ve genç ekonomilerini koruyucu tedbirler almaya başlamalarıyla ve milletlerarası ticaretin küresel genişlemesine karşılık, bölgeselleşmenin baş göstermesiyle birlikte artık, bu düzenin işleminin zorluğu da kendini göstermeye başlamıştır. Bu noktada, ticaretin küresel çok-taraflılığın karşılık, bölgesel çok-taraflılığın doğuşu ve etkilerine değinmekte yarar vardır.

C. Küreselleşmeden Bölgeselleşmeye Geçiş ve Para Takası Kısıtlamaları

1. Milletlerarası Çok-Taraflılık ve Ticarete Serbesti

Milletlerarası ekonomik düzenin parasal ve malî ayakları sorunsuz kurulup işlerken, üçüncü ayağı olan ITO kurulamamıştır. Çünkü, 1948 tarihli Havana Şartı¹⁰⁰ ABD Senatosu tarafından, devlet egemenliğini sınırladığı gerekçesiyle, onaylanmamıştır¹⁰¹. ITO yerine, 1947 tarihinde Cenevre'de yapılan "Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade – GATT)" yürürlüğe girmiştir¹⁰². GATT başlangıçta, Havana

---

rağmen, devalüasyon ile *evalüasyon* (millî paranın değerini artırma) arasındaki fark kapanmış ve başa dönmüştür (ALKİN, "Kur Politikasının Dışsatım Üzerine Etkisi", Prof. Dr. Akif ERGİNAY'a 65inci Yaş Armağanı, Ankara, 1981, s. 579-80). Günümüzde de aynı durum sürmektedir. Her on yılda bir Türkiye'de yapay bir refah artışı yaşanmakta, akabinde yine fakirleşme gerçekleşmektedir. Bu bir tesadüf değildir. Tarih tekerür etmektedir.

⁹⁹ PAYER, *The Debt Trap*, New York, 1974, s. 30.

¹⁰⁰ "1948 tarihli Havana Şartı", (Çevrimiçi) http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/havana_e.pdf, 05 Şubat 2003.

¹⁰¹ TREBILCOCK/HOWSE (dn. 20), s. 21. Havana Şartı'nda (dn. 100) milletlerarası ticaretin genel ilkeleri niteliğinde düzenlemeler yanısıra ITO'nun yedinci ve sekizinci bölümlerinde yer alan Örgüt yönetimi ile anlaşmazlıkların halli mekanizmasında izlenen usûlün ve Milletlerarası Adalet Divanı'ndan istişare kararı alınmasının bağlayıcılık ve etkin yaptırım getirdiği göze çarpmaktadır. Örgüt'ün, bir bakıma milletlerarası ticaretin BM'si gibi bir yapıya sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

¹⁰² Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması için bkz. 55 U.N.T.S. 194; Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'na ekli Torquay Protokolü'nün onaylanmasına dair Kanun ve Anlaşma'nın metni için bkz. Düstur, III, Cilt 35, s. 156; Anlaşmanın sonra-

Şartı yürürlüğe girinceye kadar geçici bir Anlaşma olarak düşünülmüştür¹⁰³.

Ancak, GATT, 1994'te yapılan "Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organisation – WTO, DTO)" kuruluncaya ve DTÖ Anlaşması¹⁰⁴ ile buna ek "GATT 1994" yürürlüğe girinceye kadar tam kırk sekiz yıl yürürlükte kalmıştır¹⁰⁵. GATT'ın yürürlüğe girmesiyle birlikte, milletlerarası ticareti geliştirmek için yatırıma yönelik olarak yapılan ancak, uygulamada çok zayıf kalan iki-taraflı "Dostluk, Ticaret ve Seyrû Sefer (Friendship, Commerce and Navigation – FCN)" Anlaşmaları'nın yapılmasına son verilmiştir¹⁰⁶.

Diğer taraftan, ITO'nun etkin yaptırımına karşın GATT, *fiilî* (De facto) ve *geçici* (Provisional) olarak uygulanan, genel standartlar koyan bir milletlerarası anlaşma olmuştur¹⁰⁷. GATT Âkit tarafları, Anlaşmayla sadece ahde vefa ilkesi gereği bağlı kalmışlardır¹⁰⁸. Anlaşmanın esnek hükümlere sahip olması ve sıkça ihlâl edilmesi de kanaatimizce bunu haklı çıkarmaktadır¹⁰⁹.

---

dan değiştirilen halinin birleştirilmiş metni için *bkz.* "1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması", (Çevrimiçi) http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_e.pdf, 05 Şubat 2003.

¹⁰³ 1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (dn. 102), m. XXIX.

¹⁰⁴ Anlaşmanın onaylanmasına dair Kanun için *bkz.* R.G. T: 25.02.1995, S: 22213 (Mükerrer).

¹⁰⁵ GATT sadece bir milletlerarası anlaşma olmamıştır. Milletlerarası örgütlerin unsurlarına da sahip bulunmuştur. Yalnızca, tüzel kişiliğe sahip olmamıştır. Bir bakımdan "statik" bir Anlaşma olmadığı da söylenebilecektir.

¹⁰⁶ GUZMAN (dn. 75), s. 653.

¹⁰⁷ SHEARER (dn. 27), s. 39.

¹⁰⁸ I MORA, "A GATT With Teeth: Law Wins Over Politics in the Resolution of International Trade Disputes", Columbia Journal of Transnational Law, 31 (1993), s. 112.

¹⁰⁹ Öğretide, milletlerarası ekonomik anlaşmaların, belirsiz, geçici, esnek olmaları sebebiyle etkin yaptırımı olan bir kural yaratmalarının mümkün olmadığı; kesinlikten, genel bir kurahın sürekliliğinden ve maddî yaptırımdan yoksun buldukları kabûl edilmektedir (HILLIER (dn. 73), s. 738). AET ve Avrupa Birliği (dn. 92) GATT ve DTÖ Anlaşmaları'nın iç hukukunun bir parçasını teşkil etmediği ve etkin yaptırımı bulunmayan, siyasi ve esnek anlaşmalar oldukları gerekçesiyle, iç hukukunda doğrudan uygulanabilirliklerini kabûl etmemektedir. Bu sebeplen de, yükümlülüklerini yerine getirmekle kendisini bağlı hissetmemektedir (*Bkz.* CHEYNE, "Haegeman, Demirel and their Progeny", The General Law of E.C. External Relations, ed. Alan Dashwood/Christophe Hillion, London, 2000, s. 20 vd.). Uygulamada somut vakılara bakıldığında, ilk kez 1954 yılında, İtalya ile Türkiye arasında, GATT kapsamında, gümrük tarifeleri ve ihracata yönelik devlet yardımları hakkında çıkan anlaşmazlık hakem heyetine havale edilmiştir. Ancak, heyet çalışmalarını tamamlamadan iki taraf arasında mutabakata varılmıştır. DTÖ kurulduktan sonra, yedi kez asıl taraf, bir kez de üçüncü taraf olarak "Anlaşmazlıkların Halli Organı'na (AHO)" gidilmiştir. Bunlardan, Gümrük Birliği çerçevesinde uygulanmaya başlayan miktar kısıtlamalarıyla çıkan anlaşmazlıklar hakkında Hong Kong ve Tayland ile yapılan istişareler, bir sonuca varılmadan kapatılmış-

GATT'a taraf olan devletler gümrük tarifelerini indirmeyi ve ticaret önündeki diğer engelleri kaldırmayı taahhüt etmişler ancak, kendilerini bunlarla bağlı kalma mecburiyetinde hissetmemişlerdir. Ayrıca, Anlaşma, döviz sıkıntısı çekilmesi halinde ve sanayilerini geliştirmeyi arzulama gibi haklı sebeplere dayalı olarak, az gelişmiş devletlerin miktar kısıtlamaları uygulaması gibi belirli istisnalar içermiştir. Bunun yanında, üçüncü bir devletin malına bir taviz tanınması halinde, aynı tavizin Âkit Taraflara da tanınması gibi yükümlülükler de bulunmuştur¹¹⁰.

Gerçekten de Anlaşmaya bakıldığında, GATT Âkit Tarafları, *ayrım gözetmemek* kaydıyla, ticarete miktar kısıtlamalarına gidebilecektir¹¹¹. Ödemeler dengesi açığı bulunan Âkit Taraflar, döviz gelirlerini arttırmak amacıyla, geçici ve diğer Âkit Tarafların ekonomilerine *zarar vermeyecek* şekilde miktar kısıtlaması yapabilecektir¹¹². Ayrıca, az gelişmiş Âkit Tarafların da, kalkınmalarını sağlamak amacıyla ve diğer Âkit Taraflarla istişare ettikten sonra, en çok gözetilen devlete uygulanan gümrük tarifelerinin yükseltilmesi suretiyle, ithalât kısıtlamasına gitmeleri de mümkün kılınmıştır¹¹³.

Ancak, IMF'nin izin vermesi halinde yapılabilecek takas kısıtlamaları, IMF'de aynı grupta yer alan Âkit Tarafların, diğer Âkit Tarafların yaptıkları ticarete uyguladıkları ithalât kısıtlamaları ve Âkit Tarafların birbirlerine tanıdıkları ticaret tercihleri gereği getirilen kısıtlamalar, ayrım gözetmeme ilkesine istisna olarak getirilmiştir¹¹⁴. Diğer taraftan, keyfi veya haksız bir ayrımcılık yapmamak ya da gizli bir şekilde ticareti kısıtlamamak kaydıyla, kamu esenliği için *gerekli* bir takım genel nitelikte *koruyucu tedbirler* alınabilmesinin, ticaret özgürlüğüne ters düşmediği kabûl edilmiştir. Anlaşma'da, bahsi geçen gerekli koruyucu tedbirler kategorisine altın ve gümüş ithalâtı ve ihracatı da dâhil edilmiştir¹¹⁵.

---

tır. Buna karşın, Hindistan'a tazminat ödenmiştir. Diğer taraftan, yabancı filmlere vergi uygulanması hakkında ABD ile çıkan anlaşmazlıkta, ABD, 1996'da, Türkiye'nin yabancı filmler hakkındaki uygulamasının GATT 1994'ün 3'üncü maddesini ihlâl ettiğini iddia ederek AHO'ya başvurması üzerine 1997'de, konuyu incelemek için bir hakem heyeti kurulmasına karar verilmiştir. Bu arada, Kanada da üçüncü taraf olarak müdahale etmiştir. Ancak, hakem heyeti oluşturulmadan önce taraflar mutabakata varmıştır ("Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması", (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/anl/dto/ANLASMALIK.htm>, 17 Ocak 2003).

¹¹⁰ CROWLEY, *The Background to Current Affairs*, 4. Baskı, New York, 1966, s. 125.

¹¹¹ 1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (dn. 102), m. XIII, f. 1.

¹¹² 1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (dn. 102), m. XII.

¹¹³ 1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (dn. 102), m. XVIII, § B.

¹¹⁴ 1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (dn. 102), m. XIV; IMF Üyelerinin oluşturdukları gruplar için bkz. "IMF İcra Kurulu ve Oy Güçleri", (Çevrimiçi) <http://www.imf.org/external/np/sec/memdir/eds.htm>, 02 Mayıs 2003.

¹¹⁵ 1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (dn. 102), m. XX.

Böylece, Âkit Tarafların, kanun çıkarmak suretiyle, o dönemde para takasında ortak ölçü olarak alınan altının yurtdışına çıkartılmasına kısıtlama getirmeleri mümkün kılınmıştır. Dolayısıyla, altın arzının denetimi ve takas kurunun belirlenmesi bazı devletlerin egemenliklerini ne ölçüde kullanacaklarına bağlı olmuştur.

Bunun yanında, 19'uncu yüzyılda uygulanan MFN yeniden, ama bu sefer çok-taraflı bir anlaşmayla zuhur etmiştir¹¹⁶. Soğuk savaş döneminin millî güvenlik endişeleriyle izlenen korunmacı ekonomik politikaların yol açtığı ticaret engellerinin azaltılması amaçlandığı söylenebilecektir¹¹⁷. Ancak, serbest ticaretin önündeki diğer bir engel olan tercihli ticaret alanlarınının yarattığı ayrımcılık ise MFN'ye istisna olarak muhafaza edilmiştir¹¹⁸.

Milletlerarası ticaretin teorik altyapısı olarak da, 18'inci yüzyılda İngiliz iktisatçı Adam SMITH'in ortaya attığı *mutlak üstünlük kanunu* yerine, vatan-daşı ve meslektaşı David Ricardo'nun, ünlü İslâm düşünürü İbn Haldun'un *Mukaddime* isimli kitabındaki görüşlerinden esinlenerek, ortaya koyduğu *mukayeseli üstünlük kanunu* alınarak, devletlerin birbirine bağımlılığı sağlanmıştır. Buna göre; bir devlet, mukayeseli üstünlüğü en fazla veya mukayeseli elverişsizliği en az olan malı üretmekte uzmanlaşacak ve mukayeseli elverişsizliği en fazla olan malı ithâl edecektir¹¹⁹. Ancak, ilerleyen zamanda bu Kanun'a, ABD, AET ve Japonya gibi büyük ticaret blokları riayet etmemiş ve özellikle tarım ve demir-çelik ürünlerinde *devlet yardımı* (Subvention), *fiyat desteği* (Damping), ana ihraç mallarında *gönüllü ihracat kısıtlamaları* (Voluntary import restrictions) ve pazar kapma savaşları patlak vermiştir¹²⁰.

Siyasal-ekonomik yönden konu ele alındığında ise, ticaretin nispeten ser-

¹¹⁶ 1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (dn. 102), m. I, f. 1.

¹¹⁷ 1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (dn. 102), m. XXI, Anlaşmaya taraf devletler, millî güvenlik endişesiyle ticaret kısıntısına gitme hakkına sahiptir.

¹¹⁸ 1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (dn. 102), m. I, f. 2.

¹¹⁹ TREBILCOCK/HOWSE (dn. 20), s. 3-4. İbn HALDUN'un görüşü için bkz. İbn HALDUN, *Mukaddime*, Cilt 2, 2. Baskı, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul, 1991), s. 841, "Halkın refah seviyesinin yüksek ve pazarların canlı olması cihetinden şehir ve kasabaların yekdiğerinden üstün oluşu, sadece umranın [Mamelek] çokluğu ve azlığı bakımından aralarındaki üstünlük derecesine bağlıdır. Zira, hiçbir insan maişeti [Yaşayış] itibariyle ihtiyaç duyduğu hususları teminde müstakil değildir. Umranları cihetinden tüm insanlar bu hususta yekdiğerine yardımcı olurlar. İnsanlardan bir taifenin [Kavim], birbirine yardım etmek suretiyle istihsâl [Üretmek] ettikleri ihtiyaç maddeleri, istihsâle katılanların adedinden kat kat fazla insanın zaruri ihtiyaç açığını kapatır."

¹²⁰ Bkz. ATALAY (dn. 25), s. 27 vd. Ayrıca bkz. BLAKE/WALTERS, *The Politics of Global Economic Relations*, New Jersey, 1976, s. 20 vd.

bestleşmesi devletlerin taahhütleriyle bağlılığını güçlendirmiştir. Zira, taahhütlerle bağlılık, dış ekonomik politikaların sonucu olduğu kadar, iç politika taleplerinin de bir sonucudur. Burada, iç tercihlerin dayanağı ve niteliği ile siyasal sistemin ne oranda bu tercihlere cevap verdiği önemlidir. Zira, ticarete dayalı ekonomiler, serbest ticarete meşru ve güvenilir taahhütte bulunmaya en yatkın olanlardır¹²¹. Bu durum formülize edilirse; *içten itme-dıştan çekme*¹²² gerçekleştiği söylenebilecektir.

GATT Âkit Tarafları, ABD'nin öncülüğünde, milletlerarası ticaretin önündeki engellerin azaltılması ve kaldırılmasını sağlamak amacıyla periyodik olarak toplanarak *çok-taraflı müzakere turları* yapmayı kararlaştırmışlardır¹²³. Bu doğrultuda 1947-93 yılları arasında periyodik olarak yaptıkları sekiz adet *tur* (Round) sonucunda gümrük tarifelerinde büyük çapta indirim sağlanmıştır. 1947 tarihli *Cenevre Turu*, 1949 tarihli *Annecy Turu*, 1950-51 tarihleri arasında *Torquay Turu*¹²⁴, 1956 tarihli *Cenevre Turu* ve 1960-62 tarihleri arasında *Dillon Turu* bu şekilde gelişmiştir¹²⁵. GATT çok-taraflı müzakere turlarının niteliğine kısa bir bakış atıldığında, hepsinde gümrük tarifelerinin indirilmesi gerçekleşirken, aynı zamanda süregelen işlevsellik aracılığıyla bütünleşmenin gerçekleştirilmesine çaba gösterilmiştir¹²⁶.

Milletlerarası alanda karşılıklı bağımlılığın güçlenmesiyle, savaş sebebiyle yıkıma uğrayan ekonomiler karşısında ABD'nin, GATT ve IMF sayesinde ihracat ve finansman kaynağı olarak hâkimiyet kurma imkanı doğmuştur. Malların ve sermayenin serbest dolaşımına dayalı bir milletlerarası ekonomik düzende ABD, savaş öncesinde dışlandığı tercihli ticaret alanlarına, özellikle İngiltere'nin, İngiliz Devletler Topluluğu (British Common Wealth) ve İskandinav Devletleri'yle sabit kur üzerinden ticaret yaptığı *Sterlin Alanı*'na girebilmiştir¹²⁷.

2. Bölgesel Çok-Taraflılık ve Avrupa Entegrasyonu

1950'lerin sonlarında ise GATT'ın küresel çok-taraflılığına karşı istisna ola-

¹²¹ SIMMONS (dn. 16), s. 585.

¹²² Bu görüş için bkz. ATALAY, "Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası", Kazancı Hukuk, İşletme ve Maliye Bilimleri Hakemli Dergi, 2 (2004), s. 82.

¹²³ 1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (dn. 102), m. XXVIII.

¹²⁴ Türkiye, İngiltere'nin Torquay kasabasında yapılan, bu Tur'da Anlaşma'ya (dn. 102) taraf olmuştur.

¹²⁵ KARLUK (dn. 95), s. 187-88.

¹²⁶ LANGER, *Grundlagen Einer Internationalen Wirtschaftsverfassung: Strukturprinzipien Typik und Perspektiven anhand von Europäischer Union und Welthandelsorganisation*, München, 1995, s. 79.

¹²⁷ BLAKE/WALTERS (dn. 120), s. 13.

rak, bölgesel ticaret blokları şeklinde bölgesel çok-taraflılık ortaya çıkmaya başlamıştır. Bölgesel ticaret örgütleri GATT'ın En Çok Gözetilen Millet Muamelesi ve Millî Muamele ilkelerini benimsememekte ancak, ticaret serbesliğini de tamamen gözardı etmemiştir¹²⁸. Bunların ilki ve kuşkusuz en önemlisi 1957 tarihli Roma Anlaşması ile kurulan ve *milletler-üstü hukuk*¹²⁹ yapısına sahip olması itibariyle üye devletlerin egemenliklerini devrettikleri AET'dir.

Bir bölgesel entegrasyon örneği olarak AET entegrasyon sürecine değinmeden geçmek eksiklik olur. Bir milletler-üstü yapıya egemenliklerini devretmeleri karşılığında birbirlerinin pazarlarına giriş imkanı bulabilmeleri, Avrupalı altı devletin ürünleri için farklı düzenlemeler yapabilmesinin kapısını açmıştır. Özellikle dönemin iki hasım devleti Fransa ve Almanya'nın girişimleriyle *karşılıklı bağımlılık* yerine bir *parçalardan müteşekkil bütün* – bir başka deyişle entegrasyon tercih edilmiştir¹³⁰. Bunun sonucunda Üyeler arasında *sıkı işbirliği* ilişkisi kurulmuştur. Tercihin bu yönde yapılmasında, maliyetinin fazla olmasına karşın, değiştirilmesi güç, münhasır ve daha hukuka dayalı olmasının önemli rolü bulunmaktadır. Böylece, uzlaşmaya dayalı politikalar izlenmesi sebebiyle etkin ve tenfizi kâbil ancak, Üyelerin kontrolü altında bölgesel bir *milletlerarası hukuk* oluşturulmuştur. Kazanılan pazarlık gücü, egemenlik kaybını telafi etmiştir¹³¹. Bunun da, adım adım, süregelen işlevsellik aracılığıyla bütünleşme biçiminde gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır¹³².

Entegrasyonun doğurduğu sonuçlardan biri AET Üyeleri arasında *malların serbest dolaşımı* imkanının sağlanmasıdır¹³³. Bunu tamamlar şekilde de Gümrük Birliği (Customs union – CU, GB) kurularak AET Üyeleri arasındaki ithalât ve ihracatta gümrük vergileri ile eşdeğer yükümlülükler kaldırılmıştır¹³⁴. Sonraki aşamada AET Üyeleri'nin millî pazarlarında sınıai malla-

¹²⁸ HIRST/THOMPSON, *Globalization in Question*, 2. Baskı, Malden, 1999, s. 210.

¹²⁹ Avrupa Adalet Divanı, 1963 tarihli ve 26/62 sayılı Van Gend en Loos v. Nederlandse Administratie der Belastingen ("Mahkeme Kararı", (Çevrimiçi) <http://curia.eu.int/en/recherche/index.htm>, 10 Kasım 2002) kararında, Avrupa Ekonomik Topluluğu kurucu anlaşmasının sadece taraflar arasında karşılıklı yükümlülükler doğuran bir sözleşme olmadığını, özellikle egemen haklar tanınmış kurumların, bu egemenlik haklarını üye devletlere ve bunların vatandaşlarına etkili olacak şekilde kullanmalarının ve Topluluk hukukunun millî mahkemeler önünde uygulanabilir olmasının, egemen hakları sınırlandırılan devletler bakımından Devletler Hukuku'nda yeni bir hukuk düzeni oluşturduğuna hükmetmiştir.

¹³⁰ MILWARD/SØRENSEN (dn. 94), s. 14-15.

¹³¹ MILWARD/SØRENSEN (dn. 94), s. 19.

¹³² KABAALIOĞLU, *Avrupa Birliği ve Kıbrıs Sorunu*, İstanbul, (t.y.), s. 49.

¹³³ 1957 tarihli Roma Anlaşması (dn. 92), m. 23, f. 1.

¹³⁴ 1957 tarihli Roma Anlaşması (dn. 92), m. 25.

rının serbest dolaşıma geçmesi karşısında pazar paylarının kaybını telafi amacıyla da “Ortak Pazar (Common Market – CM, OP)” kurulmuştur¹³⁵. GB'nin dış etkisine bakıldığında ise AET Üyeleri'yle ticarî menfaatleri bulunan gelişmekte olan devletlere âdil olmayan şartlar içeren anlaşmalar karşılığında tercihli gümrük tarifeleri sunulduğu ve bu devletlerin tek-tarafli olarak Topluluğa bağlandıkları görülmektedir. Ayrıca, üçüncü devletlerin ihraç mallarının OP'ye girmesine de engel olmuştur¹³⁶. AET, GB sayesinde iki ortak politika oluşturabilme imkanı bulmuştur. Bunlardan biri, öğretilerde yeni-merkantilizm¹³⁷ (Neo-mercantilism) olarak da adlandırılan “Ortak Ticaret Politikası (Common Commercial Policy – CCP, OTP)” olmuştur¹³⁸.

Böylece, Topluluğun dış ticaretinde gümrük tarifelerinin belirlenmesi ile damping ve devlet yardımlarına karşı alınacak tedbirlerde yeknesaklık yaratılmıştır¹³⁹. Bunun sonucu olarak, üçüncü taraflarla girdiği milletlerarası münasebetlerde, menfaatleri ortak olan birden çok devletin hedef alınmasından dolayı, tek taraf olarak kabûl edilmiştir¹⁴⁰. Bu sebepten, mal ticareti anlaşmalarında AET Üyeleri ayrı, ayrı değil, AET Konseyi'nin temsilinde, tek taraf olarak yer almıştır¹⁴¹.

Diğer ortak politika, öğretilerde, *merkantilizmde ulaşılan en son nokta*¹⁴² olarak tanımlanan, Ortak Tarım Politikası (Common Agricultural Policy – CAP, OTarP)” olmuştur. OTarP'nin ne ifade ettiğine bakıldığında, ana hatlarıyla, ithalâta uygulanan yüksek tarifelerle tarım ürünlerinin ithalâtının azaltılmasına karşın, iç üretim ile ihracatın artırılmasının, piyasalarda fiyat istikrarının sağlanmasının ve üreticilere gelir desteğinin hedeflendiği görülmek-

¹³⁵ MILWARD/SØRENSEN (dn. 94), s. 21.

¹³⁶ TUNKIN, *International Law*, (y.y.), 1986, s. 377-78. Örneğin, 1995'te Türkiye'nin, ticaret dengesinde açık verme ve mallarını ucuzlatmak için TL'de devalüasyon yaparak vatandaşlarını fakirleştirme pahasına, dahil olduğu GB kapsamında OP'den devlet yardımı alan ucuz Avrupa tarım ürünleri için bir pazar haline gelmiştir (ATALAY (dn. 122), s. 65).

¹³⁷ 16'ıncı ve 17'inci yüzyıllarda hâkim olan *Merkantilizm* kısaca bir devletin ticaret fazlası verebilmesi için diğerinin açık vermesi gerektiği bir sisteme dayanmaktadır. Dış ticarete korunmacı ticaret politikası izlenmiş, ticaret dengesinde fazlalık verilmesi için yüksek gümrük vergileriyle ithalât kısılarak, ihracat arttırılmıştır ve ancak, yerli üretime zarar vermediği sürece hammadde ithalâtına izin verilmiştir. (OSER, *The Evolution of Economic Thought*, 2. Baskı, New York, Chicago, San Francisco, Atlanta, 1970, s. 10-11).

¹³⁸ 1957 tarihli Roma Anlaşması (dn. 92), m. 131.

¹³⁹ 1957 tarihli Roma Anlaşması (dn. 92), m. 133, f. 1.

¹⁴⁰ PAZARCI (dn. 69), s. 112.

¹⁴¹ 1957 tarihli Roma Anlaşması (dn. 92), m. 133, f. 3.

¹⁴² BLAKE/WALTERS (dn. 120), s. 20.

tedir¹⁴³. OTarP'nin merkantilist tutumuna istisna olarak sadece, ham maddelere ilişkin bir ortak piyasa teşkil etmeden önce, bunu karşılayan işlenmiş mamuller için bir ortak piyasa mevcut olması halinde, üçüncü ülkelere ihraç edilmek üzere üretilmiş mamullerde kullanılan ham maddelerin dışarıdan ithâl edilebileceği benimsenmiştir¹⁴⁴. OTarP kapsamında, OP'de fiyat istikrarının korunması için bir takım vergiler koyulması suretiyle tedbirler alınmıştır. Bunlardan biri, tarım ürünlerinin dünya fiyatlarıyla Topluluk fiyatı arasındaki fiyat farkını eşik fiyatı seviyesine yükseltmek için koyulan değişken oranlı bir vergi olan *prelevmandır*. Prelevman, değişken ve sabit oranlı olarak iki türe sahiptir¹⁴⁵.

Diğeri, döviz kuru dalgalanmalarına bağlı fiyat farklılıklarının menfi etkisini bertaraf edebilmek ve böylece OP'de ortak fiyatı koruyabilmek için bazı tarım ürünlerinin ithalâtı sırasında alınan özel bir vergi olan *fark giderici vergidir*. OTarP çerçevesinde, dünya tarım fiyatlarının eşik fiyatının altında seyretmesi halinde alınan ve fiyat dalgalanmalarını yansıtacak şekilde günlük belirlenen bu vergiler sayesinde Avrupalı çiftçiler koruma altına alınmıştır¹⁴⁶. Görülmektedir ki, OTarP kapsamında koruyucu nitelikte iki tür vergi uygulanmaktadır. Biri dünya fiyatını Topluluk fiyatı seviyesine çıkartma biçiminde ithalât engeli, diğeri de Avrupa paralarının takas kurunu muhafaza içindir.

GATT'ın etkin bir yaptırım¹⁴⁷ mekanizması bulunmamasından faydalananak AET'nin izlediği bu *komşuyu fakirleştirme*¹⁴⁸ politikası, GATT'ın koyduğu hedeflere ters düşmüştür. Çünkü, GATT'ın amacı dünya ticaretini serbestleştirmektir¹⁴⁹. Ancak, AET, *tarife dışı engeller*¹⁵⁰ olarak nitelendirilen miktar kısıtlaması, fiyat desteği ve damping karşılayıcı ve telafi edici vergilerle ilgili kuralları ihlâl edici bir boyut kazanmıştır. Zira, yabancı malların normal değerlerinden daha düşük bir fiyatla kendi pazarına sokulması ve bunun üretiminde "ciddi"¹⁵¹ bir zarara yol açtığını belirlemesi halinde başvurabileceği yardımla oranlı ve hukukî niteliği *aynen karşılık*¹⁵² olan telafi

¹⁴³ 1957 tarihli Roma Anlaşması (dn. 92), m. 33-38.

¹⁴⁴ 1957 tarihli Roma Anlaşması (dn. 92), m. 37, f. 4.

¹⁴⁵ İktisadi Kalkınma Vakfı, *AB ve Türkiye-AB İlişkileri Temel Kavramlar Rehberi*, İstanbul, 2003, s. 171.

¹⁴⁶ İktisadi Kalkınma Vakfı (dn. 145), s. 92.

¹⁴⁷ TREBILCOCK/HOWSE (dn. 20), s. 55-56; KARLUK (dn. 95), s. 153.

¹⁴⁸ TREBILCOCK/HOWSE (dn. 20), s. 258.

¹⁴⁹ 1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (dn. 102), Başlangıç Kısmı.

¹⁵⁰ KARLUK (dn. 95), s. 151.

¹⁵¹ 1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (dn. 102), m. VI, f. 1.

¹⁵² 1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (dn. 102), m. VI, f. 3.

edici vergi yerine, yasaklanmış olan ithalâtı engelleyecek orantısız vergiler koymuştur.

Buna karşın kendisi dünya ticaretinde “âdil ölçüler”¹⁵³ üzerinde ihracat desteği vermiştir. Miktar kısıtlamaları ise “ayrım gözetmeme”¹⁵⁴ ve ödemeler dengesi açığını gidermeye yönelik döviz gelirlerini artırma¹⁵⁵ amacıyla bağdaşmamıştır. Diğer şartlar olan “orantılılık”¹⁵⁶ ve “geçicilik”¹⁵⁷ de ihlâl edilmiştir. Ayrıca, az gelişmiş bölgelere kalkınma yardımı¹⁵⁸ istisnası da istisnar edilmiştir. Bu şekilde aslında, daha değerli yabancı paranın ihtiyatının artırılması ve kendi parasının tedavülünün ve değerinin azaltılması sözkonusu olmaktadır. Bu da, devletin egemenliğini sınırlandırıcı bir durumdur.

Altmışlı ve yetmişli yıllarda OTarP sebebiyle Amerikan tarım ürünlerinin ihracatı düşerken, AET'nin ihraç mallarına koyduğu ticaret engelleri sebebiyle Japonya, Amerikan pazarına yönelmiş ve ABD'yi hızla büyüyen Japon ihracatının yükünü taşımak zorunda bırakmıştır. Buna karşın, Japonya, korunmacı ekonomik politikalar izleyerek Amerikan mallarına ve yatırımlarına kısıtlamalar getirmiştir¹⁵⁹. ABD, savaş sonrası egemen güç olma konumu gereği dengesiz bir gümrük tarifesi indirimine hoşgörü göstermekle beraber, AET ve Japonya'nın korunmacı politikalar izlemeleri sebebiyle mukayeseli üstünlüğü bozulmaya başlayınca artık dengeli bir tarife indirimi için ağırlığını koymaya başlamıştır¹⁶⁰.

Bu durum ilk kez, 1964-67 yılları arasında yapılan *Kennedy Turu* sırasında bir sorun olarak dünya kamu oyunun gündemine gelmiştir. ABD'nin baskıları sonucu sanayi mallarında %36 gibi büyük oranda tarife indirimi yapılmasına karşın, tarım ürünleri bakımından somut bir adım atılmamıştır. AET, sadece, ileride indirim yapmayı taahhüt etmiştir¹⁶¹.

İşte bu korunmacı politikalar sonucunda, millî paraların devalüe edilmesi ve ihtiyat olarak altının buralarda birikmesi sebebiyle, milletlerarası parasal sistemde de millî paralara ortak karşılık olarak alınabilecek yeni bir likit kıymet ihtiyacı doğmaya başlamıştır. Zira, altın miktarı azaldıkça, paralar

¹⁵³ 1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (dn. 102), m. XVI, f. 3.

¹⁵⁴ 1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (dn. 102), m. XIII, f. 1.

¹⁵⁵ 1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (dn. 102), m. XII, f. 1.

¹⁵⁶ 1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (dn. 102), m. XII, f. 2, (a).

¹⁵⁷ 1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (dn. 102), m. XII, f. 2, (b).

¹⁵⁸ 1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (dn. 102), m. XVIII, § B.

¹⁵⁹ BLAKE/WALTERS (dn. 120), s. 20.

¹⁶⁰ TREBILCOCK/HOWSE (dn. 20), s. 22-23.

¹⁶¹ KARLUK (dn. 95), s. 188-89.

karşılıksız kalmaya başlamıştır. Takas kurunu sabitlemek imkan dahilinden çıkmaya başlamıştır. Dolayısıyla da, ticaret ve takas sekteye uğramaya başlamıştır. Ancak, IMF Üyeleri bu soruna çözüm bulmak için girişimlerde bulunmuşlardır.

3. Altın Yerine SDR Getirilmesi ve Takas Kuru Sorununun Çözümü

1968'de altın krizi çıkmasıyla ek bir kıymet ihtiyacı doğunca da IMF Anlaşması, Kingston Anlaşması'yla tadil edilmiştir¹⁶². Bu tadilatla, Fon'un, Üyelerine, ihtiyaç doğduğunda mevcut ihtiyat kıymetine ek bir kıymet tahsis etmesi şeklinde işleyen "Özel Çekme Hakkı (Special Drawing Rights – SDR)" getirilmiştir¹⁶³. SDR'nin getirilmesiyle, somut olarak herhangi bir karşılığı bulunmayan bir kıymet yaratılmıştır. Bu kıymetin değerlendirilmesi de, Fon tarafından yapılmaktadır¹⁶⁴.

¹⁶² SHEARER (dn. 27), s. 351. IMF Anlaşması'nın orijinal metninde, Anlaşmanın tadilatı için, Genel Kurul Üyelerinden birinin teklifi ve Kurulun kabûlü üzerine, toplam oy gücünün 4/5'ine sahip Üyelerin 3/5'i tarafından kabûl edilmesi şartına bağlanmıştır. 1945 tarihli Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. XVII. Günümüzde IMF Anlaşmasının tadili, Genel Kurul tarafından, toplam oy gücünün %85'ine sahip Üyelerin üçte beşinin olumlu oyuyla gerçekleşmektedir. Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), XXVIII, (a).

¹⁶³ 1969 tarihinde tadil edilen Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. XV, § 1.

¹⁶⁴ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. XV, § 2. SDR değerlendirilmesi, Fon'un, toplam oy gücünün %70 oy çokluğuyla aldığı kararla yapılmaktadır. Değerleme usûlünde veya usûlün uygulanmasında esaslı bir değişiklik için, toplam oy gücünün %85 oy çokluğu gerekmektedir. SDR değerlendirilmesi, ilk tadilat sonrasında, beş Üye parasından oluşan bir sepet üzerinden hesaplanmaktadır. Bu sepetteki paralar, ABD Doları'na karşılık takas kuru üzerinden değişmektedir. Ancak, genelde ABD Doları, Japon Yen'i, Alman Mark'ı, Fransız Frank'ı ve İngiliz Sterlin'i bulunmuştur. Bilgi için bkz. 0-1 Sayılı Kural ("Fon Kuralları ve Talimatları", (Çevrimiçi) <http://www.imf.org/external/pubs/ft/bl/rr15.htm>, 18 Ocak 2003). SDR değerlendirilmesi, 2000 yılında, 0-1 sayılı kararda bahsi geçen paraların, ABD Doları karşısında, o günün sonunda, Londra'daki İngiltere Merkez Bankası'nın belirlediği alış ve satış kurları arasındaki değer olacağı şeklindedir. Bu gerçekleşemediği takdirde, aynı günün sonunda New York para piyasasında Fon tarafından takas kuru belirlenecektir. Bu da mümkün olmadığı takdirde Avrupa Merkez Bankası *ara değeri* belirleyecektir. Bu paraların ABD Doları karşısındaki değeri bütün bu yollarla da belirlenemediği takdirde, 0-1 sayılı kuralla getirilen *çapraz kur* yöntemiyle, dolaylı olarak belirlenecektir. Paraların yine de takas kuru belirlenemediği takdirde, belirlenen en son takas kuru esas alınacaktır. İkinci iş günü sonunda takas kurunu Fon belirleyecektir. Bilgi için bkz. 0-2(a) Kuralının Amacına Yönelik Olarak SDR Değerinin Hesaplanmasında Takas Kurlarının Toplanması Yöntemi ("Fon Kuralları ve Talimatları", (Çevrimiçi) [http://www.imf.org/external/pubs/ft/sd/index.asp?decision=6709-\(80/189\)](http://www.imf.org/external/pubs/ft/sd/index.asp?decision=6709-(80/189)), 21 Ekim 2004).

Gerçekten de, SDR'yi destekleyen gerçek bir kaynak yoktur. Fon tarafından yaratılan, herhangi bir karşılığı olmayan, Üyelerin kabûl etmesiyle değer kazanan bir farazi paradır. Üyelerin birbirlerine olan borçlarının mahsup edilmesinde kullanılmaktadır¹⁶⁵. SDR kullanmak suretiyle Üyeler, birbirlerinin merkez bankalarından millî paralarını çekebilmektedir. Örneğin, bir Üye, ABD Doları'na ihtiyaç duyması halinde, ihtiyatındaki SDR'leri ABD Merkez Bankası'na devrederek, karşılığında Dolar satın almaktadır¹⁶⁶.

Aslında, SDR fikri yeni değildir. Bretton Woods Konferansı'nda, ünlü İngiliz iktisatçı J.M. KEYNES buna çok benzeyen *Bancor* denilen farazî bir parayla ödemelerin denkleştirilmesini teklif etmiştir¹⁶⁷. Artık, Fon'dan para çekme karşılığında altın yatırma mecburiyeti ortadan kaldırılmıştır¹⁶⁸. Dolayısıyla, SDR, tahsis edilen devlet için bir haktır ancak, herhangi bir yükümlülük getirmemektedir¹⁶⁹.

Daha sonra, Fon, işlemlerini ve muamelelerini yürütmek üzere Genel Hesap ve SDR Hesabı olmak üzere iki ayrı hesap türü oluşturmuştur. Her iki Hesap da ayrı kıymetler ve mükellefiyetler içermektedir. Fon'un tüm Üyeleri, SDR Hesabı'na katılma hakkına sahiptir. Bugün itibariyle tüm üyeler¹⁷⁰ SDR Hesabı'na dahildir. Fon'un işlemleri ve muameleleri Genel Hesap'tan yapılmaktadır. SDR'nin kullanıldığı işlemler ve muameleler ise SDR Hesabı'ndan görülmektedir¹⁷¹. SDR Hesabı'ndaki kıymetler, Fon'un diğer hesaplarındaki giderleri karşılamak için kullanılamamaktadır¹⁷². Fon'un tüm Üyeleri'nin Genel Hesap'tan yararlanma hakkı bulunmaktayken, SDR Hesabı'ndan sadece bu hesaba katılan Üyelere SDR tahsis edilmektedir. Kurucu Anlaşma'nın ihlâl edilmesi, Üye'nin Genel Hesap'tan yararlanmaya ehil olmadığı kararının alınmasına yol açsa da, Üye'nin SDR Hesabı'ndan yararlanmasına engel değildir¹⁷³. Aynı şekilde, SDR Hesabı'yla ilgili bir yükümlülüğün ihlâli de, Üyeye SDR tahsisine engel olmakla birlikte, Genel Hesap'tan yararlanmasına engel teşkil etmemektedir¹⁷⁴.

¹⁶⁵ KARLUK (dn. 95), s. 315.

¹⁶⁶ KARLUK (dn. 95), s. 316.

¹⁶⁷ BAŞOĞLU/ÖLMEZOĞULLARI/PARASIZ (dn. 58), s. 161.

¹⁶⁸ 1945 tarihli Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. V, § 6.

¹⁶⁹ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. XVIII.

¹⁷⁰ "IMF Üyeleri'nin Kotaları ve Oy Güçleri ile IMF Genel Kurulu", (Çevrimiçi) <http://www.imf.org/external/np/sec/memdir/members.htm>, 21 Ekim 2004.

¹⁷¹ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), Başlangıç Kısmı.

¹⁷² Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. XVI, § 2.

¹⁷³ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. XXIII, § 2, (f).

¹⁷⁴ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. XXIII, § 2, (a), (b), (f).

İki Hesap arasında ayırım bulunmakla birlikte, aynı zamanda, bir hiyerarşi de bulunmaktadır. SDR Hesabı'na katılabilmesi için bir Üyenin, doğal olarak önce, Fon'a Üye olması, Fon sermayesine katkıda bulunarak, Genel Hesaba para yatırması ve Fon'un takas kuru üzerindeki denetimini kabûl etmesi gerekmektedir¹⁷⁵. Buna karşın, Üyeliğin sona ermesi halinde her iki Hesaba katılım da sona ermektedir¹⁷⁶.

Diğer taraftan, SDR tahsisleri, Üyelerin, Genel Hesaba katkılarının ölçüsü olan, kotaları ile orantılı olarak yapılmaktadır¹⁷⁷. Fon, ek bir likit kıymete ihtiyaç duyulduğunda, Üye'nin kotasıyla orantılı olarak, SDR tahsis etmek suretiyle, bu ihtiyacı gidermektedir¹⁷⁸. SDR tahsisi, Genel Müdür'ün teklifi ve İcra Kurulu'nun onayının ardından, Yönetim Kurulu'nun toplam oy gücünün %85 oyçokluğuyla verdiği kararlarla gerçekleşmektedir¹⁷⁹.

D. Milletlerarası Para Takası Krizi ve Serbest Kura Geçiş

Altın krizi bu şekilde atlatılmış olmakla birlikte, 1970'li yıllara gelindiğinde, dünya bu sefer büyük bir parasal krizle karşı karşıya kalmıştır. 1971'de, 20'inci yüzyılda ilk kez ABD, ithalâtının ihracatını geçmesi ve Vietnam savaşının finansmanı gibi sebeplerle ödemeler dengesi açığı vermesi üzerine, gümrük tarifelerini %10 oranında yükseltmiş ve Dolar'ı devalüe etmiştir¹⁸⁰. Bunu, ABD'nin yurt dışındaki Dolar'ların altına takas edilebilirliğine son vermesi takip edince, *Avrupa-Dolar* (Euro – Dolar) piyasası sıkıntıya girmiş ve *Dolar-Mark krizi* çıkmıştır. Bu gelişmeleri, 1972'de İngiltere'nin Sterlin'i dalgalandırmaya bırakması ve Londra'da para takasını dört gün askıya alması izlemiştir. 1973'e gelindiğinde artık takas neredeyse durmuş, petrol fiyatları aşırı yükselmiş ve dünya çapında enflasyon artmıştır¹⁸¹.

Görülmektedir ki, iki dünya savaşı arası dönemde olduğu gibi, milletlerarası ekonomik durgunluk yaşandığı bir dönemde devlet egemenliği tekrar mutlak hale gelmiştir. O dönemde uygulanan altın-döviz standardına benzeyen uygulamada, ihtiyat kıymeti olarak değerlendirilen ABD Doları'nın karşılıksız kalması üzerine, ihtiyatında Dolar bulunduran devletler, millî paraları takas kâbiliyetinden yoksun olduğu için, takas kuru belirleyememiştir. Dev-

¹⁷⁵ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. XVII, § 1.

¹⁷⁶ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. XXIV, § 1, (b).

¹⁷⁷ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. XVIII, § 2, (b).

¹⁷⁸ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. XVIII, § 1, (a).

¹⁷⁹ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. XVIII, § 4, (a), (d).

¹⁸⁰ BLAKE/WALTERS (dn. 120), s. 20.

¹⁸¹ SHEARER (dn. 27), s. 352.

letler tarafından suni olarak tayin edilen takas kuru da yıkıcı rekabete yol açtığından, ithâlat artarken ihracat azalmış ve ödemeler ile ticaret dengesi açığı verilmeye başlanmıştır¹⁸².

Aynı dönemde, milletlerarası ekonomik düzendeki durgunluktan yararlanan Avrupa'da ise, entegrasyonla paralel olarak millî paraların istikrarlı bir takas kuru kazanması yolunda bir gidişat görülmektedir. Avrupa parasal düzenlemelerine bakıldığında, önce, Roma Anlaşması'nda AET Üyeleri'nin dış ödemeler dengelerini sağlamalarının öngörüldüğü göze çarpmaktadır¹⁸³. Bunun doğal sonucu olarak da sabit kur ve tek para birimi getirilmesi amaçlanmıştır¹⁸⁴. Ayrıca, Üyelerin ödemeler sistemini ve sermaye akışını gözetleme amacıyla Para Komitesi (Monetary Committee) kurulmuştur¹⁸⁵. Birleşmeye giden Avrupa devletlerinin, kendi aralarındaki ticareti sabit kur üzerinden yapma arzuları şüphesiz anlaşılır bir istektir. Sabit kurun getirilmesi için de IMF'nin başa baş sistemine benzeyen bir yapılanmaya gidilmiştir.

Önce, 1972 tarihli Basel Anlaşması'yla Avrupa paralarının, birbirlerine ve ABD Doları'na göre %2.25'lik oran veya bant içerisinde dalgalandırılması ve millî merkez bankalarının kuru bu oranda sabitlemek için alım-satım yaparak sermaye piyasalarına müdahale etmesi kararlaştırılmıştır. Buna, *para yılanı* (Money snake) denilmiştir. Daha sonra, Smithsonian Anlaşması yapılarak, Üyelerin paralarının ABD Doları karşılık alınarak %4.25'lik oran içerisinde dalgalandırılması kararlaştırılmıştır. Yine, Üyelerin merkez bankaları, kuru bu oran içerisinde tutmak için sermaye piyasalarına müdahale etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu da *yılanı tünelin içinde tutma* olarak tâbir edilmiştir¹⁸⁶.

¹⁸² 1970 yılına gelindiğinde yeni bir ödemeler dengesi bunalımının başlaması olasılığı belirilmesi üzerine Türkiye'de, Cumhuriyet tarihinde üçüncü kez devalüasyona gidilmesi kararlaştırılmıştır. Devalüasyon oranı %66 olarak tayin olunarak TL'nin resmî değeri gerçek değerinin %6 altında tutulmuş ve bir yere kadar bunun yararı da görülmüştür. Zira, artan ihracat ve Avrupa'daki Türk işçilerinin gönderdikleri dövizler sayesinde câri işlemler açığını kapatmaya başlamıştır. 1973 yılında ilk kez câri işlemler fazlalık vermeye başlamış ve ihtiyatlar 2 milyar Dolar'ı aşmıştır. Bu olumlu gelişmeler sonucunda 14-15 TL olan Dolar Kuru 1974 Mayıs'ında 13,50 TL'ye düşerken, gerçekte TL'nin %69 oranında olan aşırı değerlenmişliğinin, %77 oranına yükselmiş olduğunun farkına varılamamıştır. İlerleyen yıllarda gidişat tersine dönmüş, TL'nin değerinin suni olarak gerçekten değerinden fazla ithâlat artarken ihracat azalmıştır. Dış ticaret ve ödemeler dengesi açığı 1977 yılında 4 milyar Dolar olmuştur. Devalüasyon yerine gerçekçi olmayan kur ayarlamaları sorunu ağırlaştırmıştır (ALKİN (dn. 98), s. 582-83).

¹⁸³ 1957 tarihli Roma Anlaşması (dn. 92), m. 104.

¹⁸⁴ 1957 tarihli Roma Anlaşması (dn. 92), m. 4, f. 2.

¹⁸⁵ 1957 tarihli Roma Anlaşması (dn. 92), m. 114, f. 1.

¹⁸⁶ BAŞOĞLU/ÖLMEZOĞULLARI/PARASIZ (dn. 58), s. 214-15.

Küresel parasal düzene geri dönüldüğünde, milletlerarası ekonomik krize çözüm olarak, ABD'nin girişimleriyle, 1978'de IMF Anlaşması ikinci kez tadil edilmiş ve başa baş sistem kaldırılmıştır. Böylece, devletlerin paraları üzerindeki egemenliği tekrar mutlak hale gelmiştir¹⁸⁷. Bu değişiklikle, sabit kurdan *serbest kura* geçiş yaşanınca, IMF'nin rolü de, milletlerarası parasal sistemin etkin işlemlerini sağlamak ve Üyelerin bununla bağlılıklarını *gözetleme* (Surveillance) olarak değişmiştir¹⁸⁸.

IMF Anlaşması'nda yapılan bu ikinci tadilat sonrasında IMF *katalizör* görevi görmeye başlamıştır. Milletlerarası piyasalardan borçlanmak, borç tenzilatı veya ertelenmesine gitmek isteyen devletlerin önce, Fon'un gözetiminden geçmesi ve Fon programlarından yararlanmaya ehil görüldükleri anlamına gelen *yeşil ışık yakma*¹⁸⁹ olarak adlandırılan onayı almaları gerekmektedir¹⁹⁰. Başa baş sistemin kaldırılmasıyla ABD Doları karşılıksız kalmıştır. Bir yerde altın kadar değerli para niteliği kazanmıştır. Buna *Dolar standardı*¹⁹¹ da denilmektedir. Tarih tekerrür etmiş ve altın-döviz standardına çok benzeyen *serbest kur* sistemi getirilmiştir.

Bu sistemin işleyişine bakıldığında, ekonomisi güçlü devletlerin bağımsız olarak paralarını dalgalandırdığı, gelişme yolundaki bir grup devletin paralarını birarada dalgalandırdığı ve geri kalanların ise, paralarına bir dövizi veya bir grup dövizi ya da SDR'yi karşılık aldığı görülmektedir¹⁹². Diğer taraftan, *takas serbestisi*¹⁹³ ve *ayrım gözetmeme*¹⁹⁴ şeklindeki diğer iki yükümlülük varlığını korumuştur. Üyeler, gönüllü olarak bu kurallarla bağlı olduklarını Fon'a bildireceklerdir. Bununla birlikte, Fon'a yeni Üye olanlar, koşullara uyum sağlayabilmeleri için koyulan geçiş süreci içerisinde takas kısıtlamalarını devam ettirmeyi tercih edebileceklerdir¹⁹⁵.

IMF, orijinal haliyle, Üyeleri'nin paraları üzerindeki egemenliklerini sınırlandırarak, para takasının sabit kur üzerinden yapılmasını sağlayan bir mekanizmadır. Ancak, 1978'de başa baş sistemin kaldırılmasıyla birlikte,

¹⁸⁷ SIMMONS (dn. 16), s. 580.

¹⁸⁸ 1978 yılında tadil edilen Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. IV, § 3.

¹⁸⁹ SOYAK/BAHÇEKAPILI, "İktisadî Krizler — IMF Politikaları İlişkisi ve Finance and Development Dergisindeki Yansımaları", İktisat, İşletme ve Finans, 144 (1998), s. 53.

¹⁹⁰ KILLICK, *IMF Programmes in Developing Countries*, London, New York, 1995, s. 57.

¹⁹¹ PARASIZ (dn. 13), s. 112.

¹⁹² SHEARER (dn. 27), s. 353. Bu sayede, gelişmiş devletler karşılıksız para basarak, az gelişmiş devletlerin takas edilebilir paraya duydukları ihtiyaçtan faydalanarak, zenginleşme fırsatını bulmuşlardır (TÖRÜNER, *Akşam Yazıları*, İstanbul, 2000, s. 21).

¹⁹³ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. VIII, § 2.

¹⁹⁴ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. VIII, § 3.

¹⁹⁵ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. XIV.

Fon'un rolü de değişmiş ve Üyelerin takas politikalarını gözetlemeye dönüşmüştür. Bununla birlikte, milletlerarası parasal sistemde istikrarsızlık doğduğunda, toplam oy gücünün %85 oyçokluğuyla, tekrar bir başa baş sistemin getirilmesine kapı aralık bırakılmıştır¹⁹⁶. Böylece, milletlerarası ticarete¹⁹⁷ 1947'den beri süregelen ve *gözetim* ve *onaylama* yöntemiyle denetim, parasal sistemde uygulanır olmuştur.

Artık, Üyeler, dış borçlarını ödeyebilmek için takas kurunu kontrol altında tutabilmektedir. Bu kontrollerden bazıları kısıtlayıcı nitelikte sayılmamaktadır. Ancak, diğer bazıları kısıtlayıcıdır. Hem döviz olarak yapılan ödemeler, hem de millî paranın dövize takası kısıtlanabilmektedir. Ancak, tüm takas kısıtlamaları derhal Fon'a bildirilecektir. Ayrıca, takas kontrolü, ödemelerin kısıtlanması ve milletlerarası para hareketlerini kısıtlayıcı nitelikteyse, mutlaka Fon'un onayının alınması şarttır¹⁹⁸. Her Üye, Fon'la ve diğer Üyelerle işbirliği halinde düzenli takas kuru düzenlemeleri yapmakla ve takas kurunda istikrar sağlamakla yükümlüdür. Ayrıca, parasal sistemde ani bozulmalara yol açabilecek parasal ve malî düzenlemelerden ve haksız rekabete yol açabilecek hilelerden kaçınmaları gerekmektedir¹⁹⁹.

Bu genel nitelikte kur politikasının yanında bir de özel nitelikte kur politikası bulunmaktadır. Buna göre; bir Üyenin ülkesinde çoklu para uygulamaları yasaklanmıştır²⁰⁰. Ancak, Fon'un onayı bulunması koşuluyla çoklu takas kuru politikaları yasak değildir²⁰¹. Örneğin, Küba, ülkesindeki ödemelerin hem millî parası olan Peso'yla, hem de ABD Doları'yla yapılmasına 1993 ile 2004 yılları arasında izin vermiştir²⁰². Fon, her bir Üyenin yükümlülükleriyle bağlı kalıp kalmadığını gözetlemektedir. Tüm Üyeler, takas kurları hakkında Fon'la istişarede bulunmaktadır²⁰³.

¹⁹⁶ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. IV, § 4.

¹⁹⁷ GATT kapsamında başta devlet yardımları yasağının etkin uygulanıp uygulanmadığını gözetlemek (1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (dn. 102), m. XVI, f. 5) olmak üzere, damping karşılayıcı ve telafi edici vergi uygulanması için bir Âkit Tarafa izin verme (1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (dn. 102), m. VI, f. 6, (b)) ve bir Âkit Tarafa, ihlâlcı tarafa tanıdığı tavizleri askıya alma izni verme (1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (dn. 102), m. XXIII, f. 1) sebepleriyle GATT Genel Kurulu'nun gözetleme ve onaylama görev ve yetkisi bulunmuştur.

¹⁹⁸ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. VIII, § 2, (a).

¹⁹⁹ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. IV, § 1.

²⁰⁰ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. IV, § 5.

²⁰¹ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. VIII, § 3.

²⁰² "Küba, Amerika'nın Yaptırımlarına karşı Rest Çekti; Dolar'la Satış Askıya Alındı", (Çevrimiçi) http://www.nethaber.com.tr/CDA/Haber/haber_search/1,2342,119051,00.html, 27 Ekim 2004.

²⁰³ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. IV, § 1.

Fon, özellikle, takas kuru politikaları üzerinde *sıkı gözetleme* (Firm surveillance) yaparak, bu politikalar doğrultusunda Üyelere yol gösteren rehberler hazırlamaktadır. Üyeler, gerekli her türlü bilgiyi Fon'a vermekle ve düzenli olarak istişarelerde bulunmakla yükümlüdür²⁰⁴. İstişareler sonucunda raporlar hazırlanmakta ve İcra Kurulu tarafından onaylanmaktadır. Ancak, bu raporlar Fon'un resmî görüşünü yansıtmamaktadır²⁰⁵. Bu istişareler sayesinde Fon'un Üyelerin politikalarını tayin edenler üzerindeki etkinliği artmakla, yardımların şartlara bağlanması o oranda azalacaktır²⁰⁶. Burada, Üyelerin haksız rekabete yol açabilecek hilelerden kaçınmaları yükümlülüğü, Fon'un, Üyelerin sadece takas kuru politikalarını mı yoksa bununla ilgili tüm politikalarını mı gözetleyebileceği sorusunu akla getirmektedir²⁰⁷. İcra Kurulu'nun bir kararında, devletlerin iç ve dış ekonomik politikaları arasında bağlantı bulunduğu belirtilmiştir²⁰⁸. Üyelerin takas kontrollerinin kurucu Anlaşmayla uygunluk içerisinde olup olmadığı, Üyelerin takas kontrolü kanunlarını ayrıntılı bir şekilde ve derhal Fon'a bildirme yükümlülüklerini yerine getirmeleri aracılığıyla izlenmektedir²⁰⁹.

Diğer taraftan, kurucu Anlaşmada, takas kontrolü ile takas kısıtlamaları arasında ayırım yapılmıştır. Örneğin, bir Üye'nin diğer bir Üye'ye veya üye olmayana²¹⁰ olan borcunun belirlenmesi bir takas kontrolüdür ama kısıtlayıcı değildir. Ancak, ödemelerin yapılmasını engelleyen bir kanunun bulunması halinde, bir takas kısıtlamasından bahsetmek mümkündür. Aynı şekilde, dış borcun belirlenmesi ödemeleri geciktirdiği takdirde, bir kısıtlamanın bulunduğu addolunur²¹¹. İkinci bir ayırım, sermaye hareketlerinin kısıtlanması ile muamelelerin kısıtlanması arasında yapılmaktadır. Milletlerarası sermaye hareketlerine getirilen kısıtlamalar Fon'un onayı bulunmaksızın uygulanabilmektedir²¹².

²⁰⁴ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. IV, § 3, (b).

²⁰⁵ GIANVITI, "The International Monetary Fund and External Debt", Recueil des cours, 215 (1989, III), s. 261.

²⁰⁶ KILLICK (dn. 190), s. 172.

²⁰⁷ GIANVITI (dn. 205), s. 269.

²⁰⁸ Milletlerarası Para Fonu İcra Kurulu'nun 29 Nisan 1977 tarihli ve 5392-(77/63) sayılı kararı ("IMF Seçme Kararları ve Belgeleri", (Çevrimiçi) [http://www.imf.org/external/pubs/ft/sd/index.asp?decision=5392-\(77/63\)](http://www.imf.org/external/pubs/ft/sd/index.asp?decision=5392-(77/63)), 18 Ocak 2003).

²⁰⁹ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. VIII, § 5, (a), (xi).

²¹⁰ Üye olmayanlar deyimiyle, Örgüt Üyesi olan veya olmayan, devletlerin bizzat kendisi olmayan ama o devletin ülkesinde bulunan kamu ve özel tüzel kişiler kastedilmektedir.

²¹¹ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. VI, § 3.

²¹² Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. VI, § 3.

Milletlerarası muamelelerde ise Fon'un onayı bulunmaksızın kısıtlama yapılamamaktadır²¹³. Milletlerarası muameleler deyiminden ne anlaşılması gerektiğine bakıldığında, sınırsız olarak sermaye aktarımı şeklinde gerçekleşen dış ticaret ile hizmetler, kısa vadeli bankacılık ve kredi kolaylıkları, faiz ödemeleri ve yatırımlardan elde edilen net gelirler, ortalama miktarda amortisman ödemeleri veya doğrudan yatırımlarda düşüşler, yurtdışında yaşayanların ailelerine yaptıkları ortalama para havaleleri olduğu görülmektedir²¹⁴.

Yalnız burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Burada yasaklanan, muamelelerdeki ödemelere ve sermaye aktarımlarına getirilen kısıtlamalardır. Muamelenin kendisine getirilen kısıtlamalar yasak değildir. Örneğin, Üyeler, ithalâta kısıtlama getirebilecektir. Ancak, kısa vadeli bankacılık ve kredi kolaylıklarına getirilen kısıtlamalar kurucu Anlaşmaya aykırıdır²¹⁵. Kısıtlama, bir Üye'nin kanunlarında bulunmasa bile idari işlemleriyle koyulabilmektedir. Kısıtlamanın etkin bir şekilde uygulanmadığının belirlenmesi halinde ise kısıtlama yoktur²¹⁶.

İcra Kurulu da bir kararında, bir tedbirin kısıtlama sayılabilmesi için, hükümet tarafından takasın sınırlandırılmış olması gerektiği kabûl edilmiştir²¹⁷. Bunların yanında, kısıtlama yasağına iki istisna bulunmaktadır. Bunlardan biri, Üyelerin Fon hesaplarındaki paralarının kitleşmesidir. Diğer, Üyelerin Fon'a katılmalarının ardından yaşadıkları geçiş sürecinde uyguladıkları takas kısıntıdır.

Aynı dönemde Avrupa da ise milletlerarası parasal düzenin tersine paraların başa baş değere bağlanması çabaları artırılmıştır. AET Üyeleri "Avrupa Para Sistemi (European Monetary System – EMS)" kapsamında takas kuru politikalarında Topluluk menfaatine işbirliği yapmada ve ödemeleri denkleştirmede kullanılacak para birimi olarak – SDR gibi farazi bir para olan – "Avrupa Para Birimi (European Currency Unit – ECU)" tedavüle sokmayı kararlaştırmıştır²¹⁸. Bu arada, 1 Kasım 1992'de "Avrupa Birliği'ni (Europe-

²¹³ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. VIII, § 2, (a).

²¹⁴ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. XXX, (d).

²¹⁵ GIANVITI (dn. 205), s. 271.

²¹⁶ GIANVITI (dn. 205), s. 272.

²¹⁷ Milletlerarası Para Fonu İcra Kurulu'nun 1 Haziran 1960 tarihli ve 1034-(60/27) sayılı kararı ("IMF Seçme Kararları ve Belgeleri", (Çevrimiçi) [http://www.imf.org/external/pubs/ft/sd/index.asp?decision=1034-\(60/27\)](http://www.imf.org/external/pubs/ft/sd/index.asp?decision=1034-(60/27)), 18 Ocak 2003).

²¹⁸ 1957 tarihli Roma Anlaşması (dn. 92), m. 124. ECU, SDR gibi bir para sepetinden ibarettir. Üyelerin ekonomik güçlerine göre sepette hangi paraların yer alacağı belirlenmektedir. Sepetteki paraların sabit kura bağlanması da para yılanı tarzında yapılmıştır. Ancak, bant genişliği paraların değerine göre daha geniş tutulmuştur. Bu genişlik önceleri +/- %2.25 ve %6 iken, daha sonra, 1993'te %15'e yükseltilmiştir (BAŞOĞLU/ÖLMEZOĞULLARI/PARASIZ (dn. 58), s. 215).

an Union – EU, AB)” kuran Avrupa Birliği Anlaşması²¹⁹ veya bilinen ismiyle *Maastricht Anlaşması* yapılarak *ekonomik* kelimesi çıkartılmış ve iktisadî olmayan hükümlere vurgu yapılarak bir değişim yansıtılmıştır. Ancak, AET, AB'nin üç temel saç ayağının en önemlisi olarak varlığını korumuştur²²⁰.

İkinci aşamada ise, 1993'te Avrupa para sistemi, Frankfurt'ta kurulan “Avrupa Para Kurumu (European Monetary Institute – EMI)” ile kurumsal bir yapıya kavuşturulmuştur²²¹. Daha sonra, kurumsallaşma, AB Üyeleri'nin merkez bankaları arasında işbirliği sağlayan ve sabit kur üzerinden Üyelerin paraları yerine ECU ile ödemelerin denkleştirilmesi 1998'de “Avrupa Merkez Bankası (European Central Bank – ECB)” kurulmasıyla devam etmiştir²²². Üçüncü ve son aşamada ise, 2002 yılından itibaren tek Avrupa para birimi olarak *Euro* kullanılmaya başlanmıştır²²³. Böylece, Üye devletlerin egemenliklerini Birlik kurumlarına devrettikleri bir alan daha ortaya çıkmıştır. Üyeler paraları üzerindeki egemenliklerini AB menfaatine kaldırmışlardır.

Euro'dan önce, *kolayca kullanılabilir para*²²⁴ (Freely usable currency) sayılan ve SDR sepetinde yer alan paralar Alman Mark'ı ve Fransız Frank'ı da dahil beş adettir. Bugün için ise Fon, dört adet kolayca kullanılabilir para belirlemiştir. Bunlar; ABD Dolar'ı, Euro, Japon Yen'i ve İngiliz Sterlin'idir²²⁵. Aynı zamanda, SDR sepetinde de Frank ve Mark yerine, Euro para birimi yer almıştır²²⁶. SDR sepetinde yer alan bu paraların ağırlıkları; ABD Doları

²¹⁹ Maastricht Anlaşması (dn. 70).

²²⁰ CUTHBERT, *European Union Law in a Nutshell*, 2. Baskı, London, 1997, s. 1.

²²¹ 1957 tarihli Roma Anlaşması (dn. 92), m. 117.

²²² 1957 tarihli Roma Anlaşması (dn. 92), m. 123.

²²³ Ancak, İngiltere, İsveç ve Danimarka sabit kur üzerinden ticaret yaptıkları Sterlin Alanı'nı bırakarak, Euro'ya veya bir başka deyişle *Mark-Frank Alanı*'na (Mark-Frank Zone) dahil olmak istememişlerdir. Yunanistan ise, önceleri ödemeler dengesi açığı sebebiyle Euro'ya dahil olmamakla birlikte sonradan dahil olmuştur. Ancak, ödemeler dengesi açığı hakkında AB'ye yanlış veri temin ettiği anlaşılmıştır. İngiltere ise bütçe açığının büyümesi endişesiyle hâlâ Euro'ya dâhil olmamıştır.

²²⁴ Fon, işlemlerinde ve muamelelerinde bütün Üyeleri'nin paralarını kullanmamaktadır. Fon'un kullandığı paralar, kolayca kullanılabilir para veya bunlara takas edilebilir paralar olmalıdır (Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. V, § 3, (e)). Kolayca kullanılabilir para, milletlerarası ödemelerde veya menkul kıymetler borsalarında en çok kullanılan paralardır (Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. XXX, (f)).

²²⁵ Milletlerarası Para Fonu İcra Kurulu'nun 17 Aralık 1998 tarihli ve 11857-(98/130) sayılı kararı (“IMF Seçme Kararları ve Belgeleri”, (Çevrimiçi) [http://www.imf.org/external/pubs/ft/sd/index.asp?decision=11857-\(98/130\)](http://www.imf.org/external/pubs/ft/sd/index.asp?decision=11857-(98/130)), 18 Ocak 2003).

²²⁶ Milletlerarası Para Fonu İcra Kurulu'nun 21 Eylül 1998 tarihli ve 11803-(98/101) G/S sayılı kararı “IMF Seçme Kararları ve Belgeleri”, (Çevrimiçi) [http://www.imf.org/external/pubs/ft/sd/index.asp?decision=11803-\(98/101\)](http://www.imf.org/external/pubs/ft/sd/index.asp?decision=11803-(98/101)), 21 Ekim 2004.

%45, Euro %29, Japon Yen'i %15, İngiliz Sterlin'i %11 şeklindedir. Ancak, bu saptama yapılırken AB Üyeleri'nin kendi aralarındaki ticaret, Topluluğun dış ticareti değerlendirilirken dikkate alınmamaktadır²²⁷. Ayrıca, bu veriler bu paraların milletlerarası alanda tedavül ve ihtiyat oranını da göstermektedir. Ancak, yine de, gelişme yolunda devletlerin paralarına karşılık alacakları kıymet bakımından parasal hacmin daraldığından bahsetmek mümkündür.

E. Ekonomik Krizler Devri ve Paralar Üzerindeki Egemenliğin Tekrar Mutlaklaşması Arayışları

Sabit kurun çökmesinin bir diğer sonucu kendisini sıcak para hareketlerinin doğurduğu ekonomik krizler olarak göstermiştir. Devletlerin kısıtlayıcı takas kontrolü yapmalarının yasaklanmasıyla birlikte, ani para hareketleri, devletlerin paralarının değerini geçici olarak ve aniden yükseltmekte; para piyasayı terk ettiğinde ise aniden düşürmektedir. Zira, merkez bankaları, piyasaya giren döviz karşılık alarak para basmaktadır. Döviz piyasayı terk ettiğinde, basılmış olan paralar karşılıksız kalmakta ve enflasyon oranı artmaktadır²²⁸.

Taahhütlerle bağlılık değerlendirmesi yapılırken sadece ekonomik koşullar değil, bölgesel standartlar da dikkate alınmalıdır. Taahhütlerini ihlâl eden herhangi bir devletin bulunmadığı bir bölgeyle, neredeyse devletlerin tümünün taahhütlerini ihlâl ettiği bir bölge arasında milletlerarası standartlarla bağlılık bakımından büyük bir fark vardır. Bunun en belirgin sebebi, ekonomik rekabette itibar kaybının gerçekleşmesidir²²⁹. Bir bölgedeki malî kuruluşlar, aynı yönetim anlayışına, risklere karşı benzer tutumlara ve benzer rekabet koşullarına sahip olabilmektedir. Bunun yansıması da milletlerarası parasal düzenlemenin, piyasa uygulamaları sonucu bir *coğrafi dönüşüm* yaşaması şeklinde görülmektedir²³⁰.

Milletlerarası ekonomik işbirliği sayesinde doğan karşılıklı bağımlılığın, devletler arasında ekonomik uygulamalarda bir genellik ve yeknesaklık oluşturması mümkündür. Çünkü, hızla artan ticaret bir ülkeye özgü özellikleri diğer ülkelere yansıtmakta ve milletlerarası ilişkiler gelişirken aynı zamanda yurtiçi ilişkilerde değişime sebep olmaktadır²³¹. Devletler, bölgenin

²²⁷ Milletlerarası Para Fonu İcra Kurulu'nun 11 Ekim 2000 tarihli ve 12281-(00/98) sayılı kararı ("IMF Seçme Kararları ve Belgeleri", (Çevrimiçi) [http://www.imf.org/external/pubs/ft/sd/index.asp?decision=12281-\(00/98\)](http://www.imf.org/external/pubs/ft/sd/index.asp?decision=12281-(00/98)), 18 Ocak 2003).

²²⁸ "Döviz çözümleri doğru mu?", Ekonomik Forum, Ocak 2001, s. 20.

²²⁹ SIMMONS (dn. 16), s. 594.

²³⁰ HO (dn. 52), s. 665.

²³¹ BAŞOĞLU/ÖLMEZOĞULLARI/PARASIZ (dn. 58), s. 7.

bütününde uygulanan düzenlemelerin düşük standartlar içerdiğine inanmaları halinde milletlerarası standartların uygulanmasını bölgesel rekabet eksikliğinden dolayı gözardı edebilmektedir²³².

Gerçekten de, 1997'ye gelindiğinde, bu kez bankacılık standartlarına uyulmayarak ticarî olmayan kredilerin açılması ve merkez bankalarına kısa ve orta vadeli siyasî müdahaleler gibi sebeplerle önce, Tayland'da devalüasyona gidilmesiyle başlayan ve sonra Endonezya ve Güney Kore'ye sıçrayan ekonomik kriz patlamış ve IMF tekrar büyük miktarda yardım yapmıştır²³³. Bu sefer IMF'ye karşı yükseltelen eleştiriler, Fon'un her yardım alan Üye'ye aynı şartları dayatarak, Üyelerin korunmacı ekonomilerini serbest piyasa ekonomisine dönüştürmeye zorlamak ve böylece, Amerikalı girişimcilerin yatırımlarına açmak yönünde olmuştur²³⁴.

Diğer taraftan, IMF'nin bu kadar sık ve büyük miktarda yardım yapması *ahlâk erozyonu* (Moral hazard) endişelerine yol açmıştır. Zira, *nasıl olsa IMF yardım yapar* gibi bir düşünceyle, ticarî olmayan amaçlarla krediler veren bankaların ve yöneticilerinin cezalandırılması yerine, ödüllendirilmesi gibi bir durum akla gelmektedir. Ancak, yardımların, devletlerin malî yapılarının yeniden yapılandırılması şartına bağlanması, uzun vadede yardım alan devletlerin taahhütleriyle bağlı, güvenilir hale getirilmesinde rol oynayabileceği ve yardıma ihtiyaç duyan devletlerin, tamamen ekonomik çöküntüye uğramalarının önlenmesinin, milletlerarası topluluğun yararına olduğu gibi düşünceler IMF'yi haklı kılmak için ileri sürülmüştür²³⁵.

Bölgesel krizler, sadece bölge çapında kalmayıp, küresel yayılma gösterebilmektedir. Çünkü, zayıf bir malî yapıya sahip olma ve yatırımcıların güven sorunu dünya çapında görülebilecek sorunlardır. Zira, günümüzde, sermayenin ülkelere giriş-çıkışı artık bir an meselesidir. Ekonomik yapıda bir bozul-

²³² HO (dn. 52), s. 665.

²³³ HEAD, "Lessons from the Asian Financial Crisis: The Role of the IMF and the United States", Kansas Journal of Law & Public Policy, VII, No. II (1998), s. 70 vd. IMF'nin krizin giderilmesi için yaptığı yardıma bakıldığında, Tayland'a dört milyar Dolar, Endonezya'ya on milyar Dolar ve Güney Kore'ye tam yirmi bir milyar Dolar gibi tarihinin rekor yardımını yaptığı görülmektedir. Ayrıca, diğer malî kuruluşların istikraz sağlamalarına da vesile olmuştur.

²³⁴ AKDIŞ, *Global Finansal Sistem, Finansal Krizler ve Türkiye*, İstanbul, 2000, s. 74. Gerçekten de, bu devletlerin paralarında devalüasyonların önlenmesi sayesinde ABD'nin, bu ülkelere ihracatı kolaylaşmış ve korunmacı duvarların indirilmesi sayesinde de Amerikalı yatırımcılar pazarlara rahatça girebilmiştir. Ayrıca, IMF, ABD Dolar'ı üzerinden yaptığı yardımlar karşılığında, ABD'ye faiz ödemesi yapmıştır (HEAD (dn. 233), s. 89 vd.).

²³⁵ HEAD, "The Asian Economic Crisis: Implications for Turkey, Europe and the World", Umut Vakfı Ceza Hukuku Reformu Sempozyumu, İstanbul, 2001, s. 802 vd.

ma, sermayenin anında kaçmasına yol açabilmektedir. Dolayısıyla, devletlerin güvenilir ekonomiye sahip olmaları ve para birimlerinin değeri her zamankinden daha önemli hale gelmiştir. Bunu sağlamak için de, bir takım bankacılık standartlarına yeknesak şekilde uymanın faydalı olabileceği önerilmiştir²³⁶.

Bu eksiklik, gelişmiş on devletin (G-10) temsilcilerinden müteşekkil, 1974'te kurulan ve BIS bünyesinde faaliyet gösteren Basel Komitesi'nin, milletlerarası sağlıklı bankacılık ve denetim-gözetim standartları koymasıyla giderilmeye çalışılmıştır. Söz konusu standartlar, Komite'ye üye olmayan devletleri de kapsayacak biçimde genel nitelik arz etmekte ve kredi risk ağırlığını esas almaktadır²³⁷.

Bu noktada, 1997 Asya krizi ardından, paraların yıkıcı rekabete dayalı devalüasyonuna karşı, küresel çözümler ile millî çözümler şeklindeki eski tartışma da yeniden alevlenmiştir. Bu arada, Yen, ABD Dolar'ı ve AB para birimi Euro'yu karşılık alan bir başa baş değer yeniden getirilmesi önerileri de olmuştur²³⁸. Bu önerinin hukukî dayanağı, başa baş sistemin kaldırılmasının ardından milletlerarası parasal sistemde istikrarsızlık doğması ihtimaline karşılık önlem olarak IMF Anlaşması'nın Fon'da tekrar bir başa baş sistemin getirilmesine izin vermesidir²³⁹.

Dünya ticareti ve yatırımında ağırlıklı role sahip Dolar'a karşı bir rakip olarak çıkan Euro'nun, küresel parasal politikalara etkisi, parasal birliklerin adedinde artış ve dünya çapında dolaşımdaki para adedinin azalması şeklinde olacaktır. Bu yönde gidişatın ilk izleri Arjantin'in millî parası Peso'yu tedavülden kaldırıp, ABD Doları'nı kullanma üzerinde durmasında görülmektedir²⁴⁰. Benzer şekilde, daha önce bahsedildiği üzere, Küba'da 2004 yılına kadar, ülkedeki ödemeler hem Peso hem de Dolar'la yapılmıştır²⁴¹.

²³⁶ HEAD (dn. 235), s. 790-91. Söz konusu standartlar, merkez bankalarının, kısa ve uzun vadede siyasî baskılara karşı özerkliğinin sağlanması, ticarî bankaların, merkez bankası gözetiminde milletlerarası bankacılık standartlarına uygun çalışmalarının sağlanması ve malî yapıları bozulan bankaların bir yediemin bünyesinde toplanarak, yeniden yapılandırılması veya tasfiye edilmesi ile mudileri koruyan; buna karşın, banka yöneticilerini ve sahiplerini cezalandıran uygulamalardır. HEAD (dn. 233), s. 74 vd.

²³⁷ Bkz. BOLGÜN/AKÇAY, *Risk Yönetimi*, İstanbul, 2003, s. 55 vd. Ayrıca bkz. "Bankacılık Denetimi Basel Komitesi", (Çevrimiçi) <http://www.bis.org/bcbs/aboutbcbs.htm>, 06 Mayıs 2004.

²³⁸ HEAD (dn. 102), s. 955.

²³⁹ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. IV, § 4.

²⁴⁰ HEAD, "Global Implications of the Asian Financial Crisis: Banking, Economic Integration, and Crisis Management in the New Century", *William Mitchell Law Review*, 25 (1999), s. 956.

²⁴¹ Bkz. dn. 202.

Bununla beraber, karşı-gelişmeler de meydana gelmektedir. Milletlerarası ekonomik bütünleşmeye karşı, millî egemenlik kaygıları yükselmektedir. Bu sebeple, devletler, sermaye hareketlerine kısıtlamalar getirmektedir. Örneğin, Şili, kısa vadeli sermaye hareketlerine vergi uygulamak suretiyle, *sıcak para* hareketlerinin yaratabileceği kaosu önüne geçmeyi amaçlamıştır. Aynı şekilde, Malezya da, sermaye hareketlerine kısıtlama getirmiştir²⁴². Yine daha önce bahsedildiği üzere Küba, ülkesinde Dolar kullanımını yasaklamıştır²⁴³.

Gerçekten de, kısa vadeli sermaye hareketleri veya bilinen adıyla sıcak para giriş-çıkışları, devletlerin ödemeler açığını kapatmakta işe yarasa da, döviz kurunun yavaş yükselmesini sağlayan *kur çapası* uygulaması yerine, ihracatı arttırmak için devalüasyon yapılmasıyla birlikte ülkeden kaçmaktadır. Meksika (*Tekila* krizi olarak da bilinir), Rusya ve Asya krizleri hep bu şekilde çıkmıştır. Ancak, dünyada en çok yabancı yatırım alan devlet olan Çin, kısa vadeli sermaye hareketlerini kontrol altında tuttuğundan, sıcak paranın piyasaya giriş-çıkışında zarar doğurmasına engel olabilmektedir²⁴⁴.

IMF'nin, milletlerarası parasal sistemin yeniden yapılandırılması için önerdiği değişiklikler ise, şeffaflık, standartlaşma, malî sektörü güçlendirmek, özel sektörün katkısını arttırmak ve kriz önleyici finansman sağlamasıdır²⁴⁵. Ancak, ne olursa olsun, Kuzeylilerin daha çok serbestleşme yönündeki baskılarına karşın, artık, gelişmekte olan devletler – özellikle Asya krizinin ardından, giderek artan bir şekilde – parasal sistemde serbestleşmeye karşı çıkmaktadır²⁴⁶.

F. Malî Düzendeki Paralar Üzerinde Egemenlik ve Sınırlandırılması

Milletlerarası malî düzenin başta gelen aktörü olan ve IMF'nin kardeş kuruluşu Dünya Bankası ele alındığında ise, projelerine finansman desteği sağladığı Üyeleri'nin egemenliklerini doğrudan doğruya sınırlandırmadığı görülmektedir. Ancak, istikrazlarının altında birini teşkil eden "Yapısal Uyum İstikrazları (Structural Adjustment Lending – SAL)" verirken ileri sürdüğü şartlarla, Üyeleri'nin ekonomik ve malî politikalarında değişikliklere yol aç-

²⁴² HEAD (dn. 240), s. 956.

²⁴³ Bkz. dn. 202.

²⁴⁴ "Döviz çapa atmak doğru mu?", (dn. 228), s. 16-17.

²⁴⁵ "Strengthening international financial system reduces risk of financial crises" IMF Survey Supplement, Eylül 2000, s. 5.

²⁴⁶ HEAD (dn. 240), s. 957.

maktadır²⁴⁷. Bu tür yönlendirmeler, devletlerin paralarını ne yönde kullanacaklarını tayin etmekle, devletin parası üzerinde tasarruf hakkını sınırlandırmaktadır. Bu da şüphesiz, bir diğer yönden devletin parası üzerindeki egemenliğini sınırlandırmaktır.

1970'lerde Banka'nın faaliyetleri ağırlıklı olarak proje finansmanına yönelik gelişmekteyken, 1980'lerde SAL ağırlık kazanmıştır. Yapısal Uyum İstikrazlarıyla, bütçe açıklarının önlenmesi suretiyle ödemeler dengesi açıklarının giderilmesi amaçlanmıştır. Bunlara *program istikrazı* (Program lending) da denilmektedir²⁴⁸. SAL, her ne kadar IMF Stand-by düzenlemelerini andırırsa da aslında farklıdır. Örneğin, milletlerarası anlaşmayla verilmektedir. Stand-by düzenlemelerinin hukukî niteliği milletlerarası anlaşma değildir²⁴⁹. Diğer taraftan, IMF kredi dilimleri politikaları gibi performans kriterleri içermekte ve devletlerin taahhütleriyle bağlı olmaları şartıyla kredi dilimleri serbest bırakılmaktadır²⁵⁰. Bu tür finansmana örnek olarak, Türk ekonomisinin istikrara kavuşması ve kalkınması için ekonomik program uygulamayı taahhüt etmesi üzerine hammadde dış alımı için, Türkiye Cumhuriyeti ile Dünya Bankası arasında, 7 Şubat 1980 tarihli mektupla yapılan ve Bakanlar Kurulu'nun 26 Mart 1980 tarihli ve 8/547 sayılı kararıyla onaylanan Program İstikrazı Anlaşması verilebilir²⁵¹. Bu şekilde, Dünya Bankası, IMF ile birlikte kriz yönlü iktisat politikalarının yaygınlaştırması rolü üstlenmiştir²⁵². IMF, Dünya Bankası ve DTÖ milletlerarası ekonomik düzenin üç saç ayağı olarak ele alındığında, ticaret, yatırım ve finansman için standartlar koymak suretiyle devletlerin seçme haklarını daha da daralttıkları söylenebilecektir²⁵³. Kanaatimizce, Banka, devletlerin iç kısımlarında yeknesaklığı sağlama da IMF'yi tamamlamaktadır.

Diğer taraftan, Banka, Üyelere ve Üye olmayanlara proje finansmanı olarak

²⁴⁷ HEAD (dn. 19), s. 629; SAL İstikrazları ve yapısal uyum koşulları için bkz. MOSLEY/HARRIGAN/TOYE, *Aid and Power*, Cilt 1, 2. Baskı, London, New York, 1995, s. 27 vd. Gerçekten de, 1970'li yılların sonlarından itibaren Dünya Bankası, SAL kapsamında Üyelerine yaptığı yardımlar karşılığında ileri sürdüğü koşullarla onları, borçlarını ödeyebilmek için kamu harcamalarını kısmak, doğal kaynaklarını ihraç malı haline getirmek ve küresel şirketlerin ülkelerinde şube açmasına rıza göstermek mecburiyetinde bırakmıştır (GÉLINAS, *Freedom From Debt*, çev. Arnold Bennett/Raymond Robitaille, London, New York, 1998, s. 54).

²⁴⁸ HEAD, "Environmental Conditionality in the Operations of International Development Finance Institutions", *Kansas Journal of Law & Public Policy*, 15 (1991), s. 16.

²⁴⁹ ATALAY (dn. 25), s. 83.

²⁵⁰ KARLUK (dn. 95), s. 249.

²⁵¹ Bakanlar Kurulu Kararı ve Anlaşmanın metni için bkz. *Düstur*, V, Cilt 19, s. 1128.

²⁵² SOYAK/BAHÇEKAPILI (dn. 90), s. 56.

²⁵³ HIRST/THOMPSON (dn. 128), s. 213.

doğrudan doğruya veya müştereken istikraz vermekte veya diğer istikrazlar için kefil olmaktadır. Yani, Banka'nın finansmanı, IMF finansmanında olduğu gibi, ödemeler dengesi açıklarının giderilmesi amacıyla hazineye değil, projelere aktarılmaktadır²⁵⁴. Banka'nın, doğrudan doğruya veya müştereken verdiği istikrazların veya kefaletlerin yenmemiş sermayenin %100'ünü aşmaması gerekmektedir²⁵⁵. Genelde, projelere ABD Doları cinsinden döviz desteği vermektedir. Ancak, istisnai hallerde Üyenin millî parası da kullanılabilir²⁵⁶. Ayrıca, Banka'nın seçtiği paralardan oluşan *para havuzu* (Currency pool) da kullanılabilir²⁵⁷. Üyeler ile Banka arasındaki muameleler, IMF ile ilişkilerdeki gibi, hazine ve merkez bankaları aracılığıyla yürütülmektedir²⁵⁸. Banka'nın siyasî faaliyet yasağı bulunmaktadır²⁵⁹. Bu sebeple, Banka, İcra Kurulu tarafından onaylanan, standart ve projeye göre değişen istikraz şartları belirlemektedir. Bazı standart şartlar, genel istikraz şartları olarak hazırlanmakta ve her bir istikraz anlaşmasında bunlara atıf yapılmaktadır. Örneğin, Banka, istikraz ve kefalet anlaşmaları için standart anlaşma şartları belirlemiştir²⁶⁰. Bu şartlara dayanarak Banka, siyasî amaç gözetmemek kaydıyla, istikrazların sadece verildikleri proje için kullanılmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alabilmektedir²⁶¹. Bunlardan biri, istikrazın amaçları doğrultusunda kullanılmasını temin etme amacıyla Banka ile borçlu arasında düzenli istişarelerdir²⁶². Ayrıca, Banka'nın istikrazlarının kullanılacağı ihaleler için standart şartnameler hazırlamıştır. Mal alımları sadece bu şartlara uygun olarak yapılabilmektedir²⁶³.

Diğer standart şartlar istikraz anlaşmalarıyla birlikte hazırlanmaktadır.

²⁵⁴ Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası Anlaşması (dn. 53), m. III, § 4, (vii).

²⁵⁵ Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası Anlaşması (dn. 53), m. III, § 3.

²⁵⁶ Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası Anlaşması (dn. 53), IV, § 3.

²⁵⁷ "6 Ekim 1999'da Tadil Edilen, 1 Ocak 1985 Tarihli Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası Para Havuzu İstikraz ve Kefalet Anlaşmaları Genel Şartları", (Çevrimiçi) <http://wbln0018.worldbank.org/legal/legbdl.nsf/5ac9685ec60a6d358525648e0061b8a1/d5ca43acbb4cbeaa852568ba0062c21c?OpenDocument>, 4 Şubat 2003.

²⁵⁸ Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası Anlaşması (dn. 53), m. III, § 2. Türkiye, Hazine Müsteşarlığı aracılığıyla Banka'yla ilişki kurmaktadır.

²⁵⁹ Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası Anlaşması (dn. 53), m. 4, § 10.

²⁶⁰ "6 Ekim 1999'da Tadil Edilen, 30 Mayıs 1995 Tarihli Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası İstikraz ve Kefalet Anlaşmaları Genel Şartları", (Çevrimiçi) <http://wbln0018.worldbank.org/legal/legbdl.nsf/5ac9685ec60a6d358525648e0061b8a1/522f17616fca68f6852568ba0062c21d?OpenDocument>, 4 Şubat 2003.

²⁶¹ Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası Anlaşması (dn. 53), m. III, § 5, (b).

²⁶² Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası Anlaşma Genel Şartları (dn. 260), m. IX, § 9.01.

²⁶³ "Mart 2000'de ve Mart 2002'de Tadil Edilen, Ocak 1995 Tarihli Standart İhale Şartları", (Çevrimiçi) <http://www.worldbank.org/html/opr/biddocs/s4-gen.html>, 18 Ocak 2003.

Bunlar, istikraza göre değiştirilebilmektedir. Ancak, bütünüyle anlaşmadan çıkartılamamaktadır²⁶⁴. Diğer taraftan, projeye göre değişen anlaşma şartları da bulunmaktadır. Bu şartlar, borçlunun veya projeyi yürütenlerin uymakla yükümlü oldukları şartları koymaktadır. Genel şartlar ile anlaşma şartları arasında farklılık bulunduğu takdirde anlaşma şartları üstün sayılmaktadır²⁶⁵. Banka, *proje analizi* (Project cycle) yaparak, projenin destek vermeye değer olup olmadığına karar vermektedir²⁶⁶. Proje analizinde, proje, hazırlık aşamasından, Banka tarafından onaylanmasına kadar çeşitli safhalardan geçmekte ve Banka'nın hukukî ve teknik incelemesine alınmaktadır²⁶⁷.

Ayrıca, 1990'lardan itibaren, proje analizinden geçen projelerde çevrenin korunmasına ağırlık verilmeye başlanmıştır. Böylece, Banka'nın çevrenin kirlenmesine yol açtığı gibi eleştirilerin önüne geçilirken diğer taraftan, finansmanın tüm malî yükü Üye'ye yıkılmaktadır²⁶⁸. Bununla birlikte, Banka, istikraz karşılığında ekonomik ve çevresel şartlar ileri sürebilmekte olsa da, istikrazın belirli bir Üye veya Üyelerin ülkelerinde harcanmasına dair şartlar ileri sürememektedir²⁶⁹.

Ancak, istikraz anlaşmalarına eklenen özel şartnamelerle bunun aksi mümkün kılınabilmektedir. Bir Üyenin, Dünya Bankası veya bağlı kurumlardan biri adına istikraz vermesi halinde, bu Üye'nin ileri sürdüğü şartlar da ayrı bir şartnamede yer almaktadır. Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti ile Etibank ve ABD namına "Milletlerarası Kalkınma Teşkilâtı (International Development Agency – IDA)" arasında yapılan 6 Ağustos 1965 tarihli istikraz anlaşmasına ek standart hükümler birinci maddesi, verilen istikrazla yapılacak mal alımlarının ABD'den yapılmasını şart koşmuştur²⁷⁰.

İstikrazlar için sermayenin oluşumuna bakıldığında Banka, doğrudan doğruya veya müştereken açtığı istikrazlar için, Üyelerin piyasalarından borçlanarak kaynak elde edebilmektedir²⁷¹. Ancak, bu üç şarta bağlanmıştır. Öncelikle, borçlanılan piyasanın bulunduğu Üye'nin rızasının alınması gerekmektedir. Buna, *piyasa muvafakati* (Market consent) denilmektedir. Diğer

²⁶⁴ HEAD (dn. 248), s. 17.

²⁶⁵ Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası Anlaşma Genel Şartları (dn. 260), m. I, § 1.02.

²⁶⁶ Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası Anlaşması (dn. 53), m. III, § 4, (iii).

²⁶⁷ PETERSMANN (dn. 50), s. 23.

²⁶⁸ *Bkz.* HEAD (dn. 248), s. 18 vd.

²⁶⁹ Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası Anlaşması (dn. 53), m. III, § 5, (a).

²⁷⁰ Düstur, V, Cilt 5, s. 406.

²⁷¹ Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası Anlaşması (dn. 53), m. IV, § 1.

taraftan, istikrazda kullanılan paranın sahibi olan Üye'nin de rızası alınmalıdır. Buna, *parasal muvafakat* (Currency consent) denilmektedir. Üçüncüsü, diğer Üyelerin rızalarıyla istikraz alan Üye'nin parasının diğer Üyelerin paralarıyla takas edilebilmesidir. Buna da *takas muvafakati* (Exchange consent) denilmektedir²⁷².

Diğer taraftan, proje finansmanı yanında teknik hizmetler de sunulmaktadır. Özel sektörün gelişmesi için gerekli hukukî düzenlemelerin yapılması için destek sağlanmaktadır²⁷³. Bu hizmetler arasında eğitim, araştırma olduğu kadar, müşterek finansman için daha çok imkan yaratma da yer almaktadır²⁷⁴. IMF yönünden konu ele alındığında, Genel Hesap altında yer alan Genel Kaynaklar Hesabı'ndaki paralar ve SDR'ler, Üyelerin talebi üzerine, dış borçlarının ödenmesi veya ihtiyatlarının takviyesi ya da ihtiyatlarındaki paraların değiştirilmesi amacıyla, Fon tarafından onlara satılmaktadır²⁷⁵. Bu satış, elbette paranın Fon'daki ihtiyatının azalmasına sebep olmaktadır. Buna karşın, üyenin kredi diliminin artmasına yol açmaktadır²⁷⁶.

Bu bağlamda, Fon ile Üyeler arasındaki ilişkiler iki kategoride ele alınabilecektir. Birincisi, dövizler ile SDR'lerin takasıdır. Bu muamele tamamen Fon'un taktirine bağlıdır. Fon, isterse Üye'nin talebini kabûl edecek, isterse etmeyecektir. Ayrıca, satışta ve geri satın alıfta kullanılan paraların sahibi olan Üyelerin de rızasını alması gerekmektedir. Bu muameleler, Üyelerin ihtiyatlarının artışına sebep olmamakta sadece, muhtevadaki paraların değişmesine yol açmaktadır. Fon'un likit kıymetlerinin azalmasına sebep olmadıkları için, Fon kaynaklarının kullanılmasını teşkil etmemektedir ve finansman yardımı sayılmamaktadır²⁷⁷. İkincisi, Üye'nin parasına karşılık döviz satışlarıdır. Döviz satın alan Üye, Genel Kaynaklar Hesabı'ndan, Fon'un bu Üye'nin parasını satıncaya kadar veya Üye'nin kendi parasını SDR cinsinden veya Fon'un belirlediği diğer Üyelerin paraları cinsinden geri satın alıncaya kadar yararlanabilmektedir²⁷⁸. Ayrıca, Fon, döviz satın alan Üye'yle anlaşarak, döviz yerine SDR satışı da gerçekleştirebilecektir²⁷⁹.

Bir Üye döviz satın almak istediğinde, Fon'un ileri sürdüğü dört şartı yeri-

²⁷² Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası Anlaşması (dn. 53), m. IV, § 1. Muamelelerin tanımlamaları için *bkz.* PETERSMANN (dn. 50), s. 16.

²⁷³ HEAD (dn. 248), s. 17.

²⁷⁴ HEAD (dn. 248), s. 20.

²⁷⁵ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. V, § 2, (a).

²⁷⁶ ATALAY (dn. 25), s. 77.

²⁷⁷ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. V, § 6.

²⁷⁸ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. V, § 3, (a).

²⁷⁹ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. V, § 3, (f).

ne getirmekle yükümlüdür. Bunlardan birincisi, Üye'nin, Fon'dan satın aldığı döviz IMF Anlaşması'na ve Fon politikalarına uygun kullanmasıdır. İkincisi, Üye'nin, ödemeler dengesi açığını gidermek veya ihtiyatlarının takviyesi amacıyla döviz satın almasıdır. Üçüncüsü, Üye'nin, birinci kredi dilimini satın alması veya Üye'nin Fon'daki paralarının Üye'nin kotasının %200'ünü aşmamasıdır. Dördüncüsü, Üye'nin, Fon tarafından, Genel Kaynaklar Hesabı'nı kullanmaya ehil olmadığına karar verilmiş olmamasıdır²⁸⁰. Ancak, söz konusu Üye'nin, Genel Kaynaklar Hesabı'nı sürekli ve büyük miktarlar için kullanmaması veya hazine tahvillerinin rehin verilmesi halinde Fon, bu şartlardan sadece son iki tanesinden feragat edebilmektedir²⁸¹. Diğer taraftan, Üyenin talebinin IMF Anlaşması'yla ve Fon politikalarıyla uygunluk değerlendirilmesi esnekliğe sahiptir. Örneğin, Anlaşma'da, Üye'nin Fon kaynaklarını, "büyük ve sürekli bir sermaye hareketi"²⁸² için kullanamayacağı öngörülmektedir²⁸³.

Malî alanda küresel boyuttan yerel boyuta geçildiğinde, 1950'lerin sonlarından itibaren, Dünya Bankası'nı örnek alan *ikinci nesil malî örgütler*²⁸⁴ olarak, çok-taraflı bölgesel bankaların²⁸⁵ kurulduğu görülmektedir. Kuruluşları ve faaliyetleri bakımından Dünya Bankası'nı örnek aldıklarından, Üyeleri'nin altyapı projelerine ve kalkınma programlarına doğrudan veya müştereken finansman desteği sağlamaktadırlar. Ayrıca, diğer kaynaklardan finansman için kefalet vermektedirler²⁸⁶. Bankaların sağladığı istikrazlar iki gruba ayrılmaktadır. Bir kısmı Dünya Bankası'nın sağladıkları gibi ağır koşullu istikrazlardır. Diğerleri ise özel fonlardan desteklenen gevşek koşullu-

²⁸⁰ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. V, § 3, (b).

²⁸¹ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. V, § 4.

²⁸² Ancak, burada "büyüklük" ve "süreklilik" kelimelerinin anlamları Fon'un yorumuna bırakılmıştır. Aslında, Fon politikalarına uygunluk koşulunun aranması, esnekliğin boyutlarını genişletmektedir. Zira, kurucu Anlaşma'da Fon politikalarının belirlenmesi bakımından herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Kurucu Anlaşmanın amaçlarına bakıldığında da, bunların genel nitelikte oldukları görülmektedir. IMF İcra Kurulu'nun bir kararında şöyle denilmiştir; "...kısa vadeli sermaye hareketleri sebebiyle de olsa, büyük veya sürekli sayılamayacak nitelikteki, bir Üye'nin döviz ihtiyatlarında meydana gelen kıtlığın giderilmesi için Üye'ye yardım yapmaktan sarfi nazar edilemeyecektir. Yurt dışına sermaye akışı olan Üye, Fon'un yardımına başvurduğu taktirde, Fon, ilkeleri doğrultusunda bir değerlendirme yaparak, ödemeler dengesi açığının yeniden dengeye gelmesi sağlanacak..." (WHITEMAN (dn. 49), s. 553-54).

²⁸³ Milletlerarası Para Fonu Anlaşması (dn. 53), m. VI, § 1, (a).

²⁸⁴ HEAD (dn. 19), s. 642.

²⁸⁵ Bankaların kurucu anlaşmaları için bkz. PEASLEE, *International Governmental Organizations Constitutional Documents*, Cilt I, 3. Baskı, The Hague, 1974, tamamı.

²⁸⁶ Örneğin: Asya Kalkınma Bankası Anlaşması (dn. 285), m. 1-2; Amerikalılararası Kalkınma Bankası Anlaşması (dn. 285), m. I; Afrika Kalkınma Bankası Anlaşması (dn. 285), m. 1.

dur²⁸⁷. Diğer taraftan, *teknik hizmetler* (Technical assistance) de sunulmaktadır. Bu hizmetler arasında kalkınma plan ve projelerinin hazırlanması, finansmanı ve hayata geçirilmesine yardımcı olma, eğitim, araştırma, sağlık gibi imkanları geliştirme yönünde faaliyetleri bulunmaktadır²⁸⁸.

Dünya Bankası da dâhil tüm kalkınma Bankaları, maddî yaptırım gücüne sahip kural koymayıp yetkili organları aracılığıyla aldıkları kararlar şeklinde işlem yapmaktadır²⁸⁹. Zaten, Bankaların, Dünya Bankası gibi, siyasî faaliyet yasağı bulunmaktadır²⁹⁰. Bununla birlikte, Doğu Bloğu'nun yıkılmasının ardından, 1990'da kurulan ve *üçüncü nesil malî örgüt*²⁹¹ olarak sınıflandırılabilir "Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (European Bank for Reconstruction and Development – EBRD)" kurulmuştur²⁹². Banka, kurucu anlaşmasında yer alan siyasî, ekonomik ve çevresel *emredici*²⁹³ hükümlerle emsallerinden farklılık göstermektedir. Aynı zamanda, faaliyetleri de sınırlı bir alana yöneliktir. Böylece, kurucu Anlaşması esneklikten yoksun kalmıştır²⁹⁴. Banka'nın siyasî emredici hükümleri hiç de abartılmayacak kadar ağırlığa sahiptir²⁹⁵. Kurucu Anlaşmada, sosyalizmin ve bunun gereği olarak kumanda ekonomisinin geçerli olduğu Orta ve Doğu Avrupa devletlerinde yapısal değişim gerçekleştirecek şekilde, "[Âkit taraflar] çoğulcu demokrasiyi, hukuk devletini, insan haklarına saygıyı ve serbest piyasa ekonomisini taahhüt ederler"²⁹⁶ denildiği görülmektedir.

Banka'nın ekonomik emredici hükmü "Bankanın amacı, ekonomik kalkınmaya ve imara katkıda bulunma doğrultusunda, çok-partili demokrasi ve ço-

²⁸⁷ Örneğin: Asya Kalkınma Bankası Anlaşması (dn. 285), m. 9; Amerikalılararası Kalkınma Bankası Anlaşması (dn. 285), m. III, § 2; Afrika Kalkınma Bankası (dn. 285), m. 13.

²⁸⁸ Örneğin: Amerikalılararası Kalkınma Bankası Anlaşması (dn. 285), m. VI; Asya Kalkınma Bankası'nın teknik hizmetleri için bkz. HEAD (dn. 248), s. 20.

²⁸⁹ HEAD (dn. 19), s. 633.

²⁹⁰ Örneğin: Asya Kalkınma Bankası Anlaşması (dn. 285), m. 36.

²⁹¹ HEAD (dn. 19), s. 636.

²⁹² 3705 sayılı Avrupa İmar ve Kalkınma Bankasının Kuruluş Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun (R.G. T: 26.03.1991, S: 20826); 91/1652 sayılı Avrupa İmar ve Kalkınma Bankasının Kuruluş Anlaşmasına Katılmamızın Onaylanmasına Dair Karar (R.G. T: 13.04.1991, S: 20844); "Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası Kurucu Anlaşması", (Çevrimiçi) <http://www.ebrd.org/pubs/index.htm>, 10 Ocak 2003.

²⁹³ HEAD (dn. 19), s. 636.

²⁹⁴ PEEL, "Developing a New E.B.R.D. Product: A Case Study on Interpreting the E.B.R.D. Agreement", McGill Law Journal, 41 (1995), s. 300.

²⁹⁵ HEAD (dn. 19), s. 638.

²⁹⁶ Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası Anlaşması (dn. 291), Başlangıç kısmı.

güçlülük ilkelerine bağlı olan ve piyasa ekonomisini uygulayan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin serbest piyasa ekonomisine geçişlerini teşvik etmek ve buralardaki özel teşebbüsü güçlendirmektir.”²⁹⁷ şeklindedir. Banka'nın çevresel emredici hükmü ise “[Uzun vadede Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin serbest piyasa ekonomisine geçişlerini ve özel girişimin gelişmesini destekleyerek...milletlerarası ekonomiyle bütünleşmeleri yönünde...] çevreyi koruyucu nitelikte ve sürdürülebilir kalkınmaya yönelik [...tedbirleri alacaktır.]”²⁹⁸ şeklinde ifade edilmiştir.

Üyeler millî hukuklarını kurucu Anlaşmadaki emredici hükümlerle uyumlu hale getirmek mecburiyetindedir²⁹⁹. Diğer taraftan, Banka'nın kurucu Anlaşması her ne kadar emredici hükümlere sahipse de, bir çok-taraflı milletlerarası anlaşma olup herhangi bir egemenlik devri sözkonusu değildir. Zira, milletler-üstü niteliğe sahip değildir. Ancak, diğer malî örgütlerin aksine, Bankanın siyasî faaliyette bulunma yasağı bulunmadığından, belirli standartlar koyarak Üyelerin siyasal sistemlerini, iç ve dış ekonomik düzenlerini tayin etme hakları³⁰⁰ bakımından egemenliklerini sınırlandırmaktadır.

Ayrıca, EBRD Anlaşma Genel Şartları'nda istikraz anlaşmalarının tenfizi için “İstikraz ve kefalet anlaşmaları, bunlara aykırı düşen millî hukuklar dikkate alınmaksızın, taraflarının hakları ve yükümlülükleri bu anlaşmaların hükümleri dairesinde geçerli olacak ve hiçbir taraf, herhangi bir sebeple, anlaşma hükümlerinin geçersiz veya tenfizi kabil olmadığını ileri sürmeyecektir.”³⁰¹ denilmektedir.

Sonuç

Konunun özünü kısaca şu şekilde ifade etmek mümkündür; Devler Hukuku'nun, “doğru aklın ilkeleri şeklinde vücut bulan doğal hukuk”³⁰² kısmı haricinde kalan, pozitif kısmını teşkil eden entegrasyon hukuku, devletlerin ta-

²⁹⁷ Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası Anlaşması (dn. 291), m. 1.

²⁹⁸ Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası Anlaşması (dn. 291), m. 2, f. 1, (vii).

²⁹⁹ Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası Anlaşması (dn. 291), m. 61, f. 1, “Anlaşma, Âkit Tarafların onaylamasına, kabûl etmesine ve uygun bulmasına tâbidir. Anlaşma'nın onaylandığı, kabûl edildiği ve uygun bulunduğu dair belge, 31 Mart 1991'den daha geç bir zamanda olmamak üzere, depozitere tevdi edilecektir. Depozitör, belgeyi usûlüne uygun olarak diğer Âkit Taraflara tebliğ edecektir.”

³⁰⁰ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 24 Ekim 1970 tarihli ve 2625 sayılı Devletler Arasında Birleşmiş Milletler Şartı'na Uygun Şekilde Dostâne İlişkiler Kurmaya ve İşbirliği Yapmaya Dair Milletlerarası Hukuk İlkeleri Hakkında Bildiri Kararı (GÜNDÜZ (dn. 46), s. 107 vd.).

³⁰¹ HEAD, “*Evolution of the Governing Law for Loan Agreements of the World Bank and Other Multilateral Development Banks*”, *American Journal of International Law*, 90 (1996), s. 226.

³⁰² HEAD (dn. 19), s. 616.

ahhütlerine dayalı bulunmaktadır. Yani, bir hukukî bağlayıcılık değil, taahhütlerle bağlı olma sözkonusudur. Hukuk ile siyaset arasındaki gri alan olarak nitelendirilen bu esnek hukukta devletler, kendi iradeleriyle egemenliklerini milletlerarası standartlarla sınırlamaktadır. Burada, devletlerin taahhütleriyle bağlı kalmasını sağlayan etkenler meşruiyet, ahde vefa, müteakabiliyet ve ekonomik menfaat beklentisidir. Devletler, diğer devletlerin de bağlı kalacağı beklentisiyle ekonomik anlaşmalar yapmakta ve bunlarla bağlı kalmaktadır. Meydana gelen yeknesaklık da, ekonominin akışını kolaylaştırmakta ve özellikle gelişmiş devletlere menfaat sağlamaktadır.

Milletlerarası malî örgütler bir takım standartlar getirmektedir. Devletler de, itibar kaybına sebep olabilecek her türlü ihlâlden olabildiğince çekindiklerinden bu standartlarla bağlı kalmaktadır. Maddî ve etkin bir yaptırım sözkonusu olmamakla birlikte, itibâr kaybının getirdiği ekonomik kayıp yeterince ağır bir yaptırım olmaktadır. Milletlerarası malî örgütler düzenli olarak gözetleme yaparak, devletleri milletlerarası toplumun kurallarıyla uyumlu tutmaktadır. Milletlerarası toplum tarafından ayıplanma halinde taahhütlerin güvenilirliği sarsılmaktadır. Bunun sonucunda da ekonomik yıkım ve bunun siyasî sonuçları meydana gelmektedir.

Devlet egemenliğinin mutlak olduğu ekonomik durgunluk dönemlerde takas kurunun tayini devlet tarafından sunî şekilde yapıldığında millî ekonomideki para arzı ve talebinin kontrol altında tutulması ve milletlerarası ticarette döviz ile millî paranın takasında avantaj elde etme, böylece ticaret açığının kapatılması ve carî işlem fazlası verme sözkonusu olmaktadır. Ayrıca, sıcak para hareketlerinin önüne geçerek faizde artışın da önüne geçilmektedir. Durgunluk döneminin sona erdiği ve milletlerarası ticaretin ve sermayenin serbest akışının sağlandığı dönemlerde ise milletlerarası ticaretin ve parasal sistemin menfaatine olarak, aslında sermayeye ve ticarete yön veren devletlerin menfaatine olarak, devlet egemenliği sınırlandırılmıştır. Devletlerin paralarını dövizle takası serbest piyasa koşullarına bırakılması ki, buna dalgalanma denilmektedir, milletlerarası ve bölgesel örgütlerin gözetimi altında takas kuru, sermaye hareketleri ve ticaret vasıtasıyla, karşılıklı etkileşimle gerçekleşmekte, ekonomisi güçlü devletler lehine diğer devletler egemenliklerini sınırlandırmaktadır. Bununla birlikte, takas kuru farklılıklarından en az zararı görmek için millî paralarını kaldırıp, yabancı para veya çift-para tedavülü uygulamalarına gidebilmektedir.

Diğer taraftan, devletlerin paralarını ne yönde sarfetmeleri gerektiği şeklindeki yönlendirmeler de bulunmaktadır. İstikraz sözleşmelerine koyulan şartlarla devletlerin aldıkları parayı ne şekilde kullanmaları gerektiğinin tayininden, ülke ekonomisinde yeniden yapılandırmada paranın ne yönde sarfedileceğine kadar müdahaleler de şüphesiz devletin parası üzerindeki egemenliğini hem malî hem de hukukî bakımdan sınırlandırmaktadır.

1910 BRÜKSEL SÖZLEŞMESİNDE VE TİCARET KANUNU TASARISINDA ÇATMA*

Yard. Doç. Dr. Kerim Atamer**

Giriş

29 Haziran 1956 tarihli ve 6762 sayılı Türk Ticaret Kanununda (“TTK”), Dördüncü Kitap, beşinci fasıl, ikinci kısımda “çatma” düzenlenmiştir (m. 1216-1221). Bu hükümleri tamamlayan düzenlemeler, TTK’nın çeşitli başka maddelerinde yer almaktadır. Kanunda tanımlanmış olmayan “çatma” (ing. *collision*, fr. *abordage*, alm. *Zusammenstoss*) sözcüğünün etimolojik kökleri henüz tümüyle aydınlatılmış değildir; Hayrettin Paşa’nın Gazavat’ında kullanıldığı bildirilmiştir¹. 1864 yılında yayımlanan “Kaanûnnâme-i Ticâret-i Bahriyye”nin (“KTB”) “avaryalar ya’ni hasârât-ı bahriyye hakkında”ki onikinci faslında “çatma” sözcüğü kullanılmış ve “iki gemi birbirine çattıkları halde” diye tarif edilmiştir (m. 249)². Terimin buradan Cumhuriyet dönemi

* Bu yazıda ele alınan sorunların bir kısmı, Deniz Hukuku Derneği tarafından 12 Haziran 2004 tarihinde Yeditepe Üniversitesinde düzenlenen Deniz Hukuku ve Yargıtay Kararları Sempozyumuna “Milletlerarası Andlaşmada ve Yargıtay Kararlarında Çatma” başlığı altında sunulup tartışmaya açılmıştır. Metinde kullanılan kısaltmaların açıklamaları, ilk kez kullanıldıkları yerde verilmiştir; dipnotlarda gönderme yapılan eserlerin tam künyeleri, ilk kez anıldıkları dipnotunda verilmiş, sonraki dipnotlarda yazarın soyadı ile birlikte o eserin ilk kez anıldığı dipnotu parantez içinde verilmiştir. Yayınlar için dipnotlarda şu kısaltmalar kullanılmıştır: Batider: Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi; DenizHD: Deniz Hukuku Dergisi; Doğanay: DOĞANAY, İsmail, *Türk Ticaret Kanunu Şerhi*, cilt III, 3. baskı, Ankara 1990; Eriş: ERİŞ, Gönen, *Açıklamalı İçtihatlı Türk Ticaret Kanunu*, cilt III, Ankara 1988; İBD: İstanbul Barosu Dergisi; İHFM: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası; İzmirBD: İzmir Barosu Dergisi; Okay: OKAY, Sami, *Deniz Ticareti Hukukuna İlişkin Yargıtay Kararları*, 2. Bası, Ankara 1963; RGl.: Reichsgesetzblatt; TİK: Türk İçtihatlar Külliyyatı; YKD: Yargıtay Kararları Dergisi.

** İstanbul Bilgi Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Bkz. AYBAY, Gündüz, *Deniz Hukuku*, İstanbul 1998, s. 722.

² *Kaanûnnâme-i Ticâret ve Zeyilleri*, yeni harflere çevirenler GÜRZUMAR, Fikri / GÜRZUMAR, Tekin, metni kontrol eden BERKİ, Ali Himmet, Ankara 1962, s. 206.